

M E S N E D

İlahiyat Araştırmaları Dergisi
The Journal of Theological Studies

e-ISSN 2687-3605

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mesned>

Cilt/Vol. 16, Sayı/Issue 2, Aralık/ December 2025

İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği ve Yorum

Hadith Commentary and Interpretation in the Ibadi Tradition

10.51605/mesned.1757258

Ahmet ÖZDEMİR

0000-0001-7281-0916

ozdemirahmet73@gmail.com

Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri

Associate Professor, Şırnak University Faculty of Theology Department of Basic Islamic Sciences

Araştırma Makalesi

Research Article

Geliş Tarihi: 03.08.2025

Date of Submission: 03.08.2025

Kabul Tarihi: 17.10.2025

Date of Acceptance : 17.10.2025

Yayın Tarihi: 31.12.2025

Date of Publication: 31.12.2025

Benzerlik Taraması: Evet, Turnitin

Plagiarism Checks: Yes, Turnitin

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BYNC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Atıf/Citation: Özdemir, Ahmet. "İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği ve Yorum/Hadith Commentary and Interpretation in the Ibadi Tradition". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/The Journal of Mesned of Theological Studies*, 16-2 (Aralık 2025), 123-144. <https://10.51605/mesned.1757258>

Hadīth Commentary and Interpretation in the Ibādī Tradition

Summary: The Kharijites [Arabic: Khawārij], in the first century AH, split into many different groups mainly due to disputes over theological issues such as faith [Arabic: imān] and unbelief [Arabic: kufr]. All of these fractions, except for the Ibādiyya, dispersed and vanished over time. The Ibādiyya is a moderate sect organized under the leadership of Abdullah b. Ībād (d. 86/705) after disregarding harsh view sustained by mainstream Khawārij especially those related to other Muslims. Having completed its formation at a much earlier period, the Ibādiyya succeeded to found its own state, the Rustamids, after a long struggle with the Umayyad and Abbasid dynasties. Today, it is a sect with numerous adherents in many countries of North Africa, as well as in the Sultanate of Oman. Unlike other branches of Khawrij, the Ibādiyya is the only one whose works have survived to the present day. Prominent representatives of the sect include Jābir b. Zayd (d. 93/711-12), Abū ‘Ubayda (d. 145/762) and Rabī‘ b. Habīb (d. 175/791) whose scholarly activities, in the first and second centuries AH, contributed a great deal to the collection and codification of the prophetic sayings (Arabic: ahādīth) leading to the emergence the first products of hadith literature. One of the first hadīth collections as entitled al-Jāmi‘ al-Sahīh belongs to Rabī‘ b. Habīb, a contemporary of Īmām Mālik (d. 179/795). This work, known also as Musnad al-Rabī‘, has survived the test of the time and is considered by the Ibādiyya as the most authoritative religious book after the holy divine speech, the Qur’ān. It is currently available in numerous editions. It should be noted though that Ibādī sources are extremely limited in terms of hadīth commentary. Two important commentaries have been written on Rabī‘ b. Habīb’s Musnad, the main hadith source of the Ibādīs. The one written by Abū Sittah, who died in 1087 AH, is accepted as the first ever Ibādī commentary on hadīth. The other one is written by Nūr al-Dīn al-Sālimī, who died in 1913. Both are currently available in print. Apart from these, commentaries produced by Ibādī scholars in the field of hadīth, if there are any, are either in manuscript form waiting to be discovered or are summaries of the two we have already mentioned above. Therefore, the hadīth commentaries written by Ibādī scholars are both limited and belong to recent periods. We have conducted our study in the context of these two hadīth commentaries. Based on these two, we will attempt to identify the hadīth commentary methodology of the Ibādī school of thought. We anticipate the results of this study to provide answers to the following questions: What types of sources are available to the Ibādiyya in the field of hadīth commentary, and what are the characteristics of these works? What types of sources did they refer to in their hadīth commentaries? To what extent did they benefit from Sunnī sources in their commentaries? What kind of methodology did they develop for understanding and interpreting hadīths? To what extent did sectarian perspectives influence hadīth commentaries? How did they approach narrations that are related to the fundamental principles of the Ibādī sect? To what extent do the methods of Ibādī and Sunnī commentators resemble each other? Results obtained from this study show that the Ibādī tradition of interpreting hadīth is not very different from that of the Sunnīs. Of course, Ibādī commentaries reflect their own perspectives. However, this should be considered natural. For even within the Sunnī tradition today, it is possible to come across different commentary approaches, such as the Hanafī, Mālikī, Shāfi‘ī, Hanbalī, and Zāhirī schools. Nonetheless, it must be noted that over time different schools of thought have influenced each other, and that Ibādī commentators have been seriously influenced by the Sunnī tradition in particular. It is a well known fact that understanding of hadīth, the principals (Arabic: usūl) and methodology developed for this sake are particularly influenced by Sunnī tradition. In our opinion, we need to acknowledge the influence of Ibādī tradition as well. This will further enrich our perspective on hadith and prophetic sunnah. Furthermore, this will put a halt to the marginalization of a school of thought that emphasizes the centrality of the Qur’ān and Sunnah, refers to important hadith sources of Ahl al-Sunnah, particularly the Six canonical Books, and consults the views of the four Sunnī schools of jurisprudence when necessary. For the ummah needs no conflict, division and disintegration. What it needs the most is getting to gether, forming a unity and following fundamental guidelines.

Keywords: Ibādiyya, Hadīth, Commentary, Interpretation, Abū Sittah, Sālimī.

İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği ve Yorum*

Öz: Hâricîler, hicri birinci asırda özellikle iman ve küfür gibi daha çok itikâd ile ilgili tartışmalar neticesinde birçok farklı kola ayrılmış ve zaman içerisinde İbâdiyye hariç söz konusu gruplar dağılıp yok olmuşlardır. İbâdiyye, Hâricîlerin özellikle diğer Müslümanlar hakkındaki sert görüşlerine katılmayarak onlardan ayrılmış ve Abdullâh b. İbâd (öl. 86/705) liderliğinde teşkilatlanmış mutedil bir fırkadır. Erken dönemde teşekkülünü tamamlayan İbâdiyye, Emevî ve Abbasîlerle mücadeleleri neticesinde kendi devletleri olan Rüstemîler'i kurmuş ve günümüzde 'Umân Sultanlığı'nın yanı sıra Kuzey Afrika'daki birçok ülkede çok sayıda müntesibi bulunan bir mezheptir. İbâdiyye, Hâriciyye'nin diğer kollarının aksine eserleri günümüze ulaşan tek fırkadır. Mezhebin önemli temsilcilerinden olan Câbir b. Zeyd (öl. 93/711-12), Ebû Ubeyde (öl. 145/762) ve Rabî' b. Habîb (öl. 175/791) gibi muhaddisler, hicri birinci ve ikinci asırda hadis tedvin ve tasnif faaliyetine katkıda bulunmuşlar ve söz konusu ilmî faaliyetler neticesinde hadis edebiyatının ilk ürünleri ortaya çıkmıştır. İlk hadis musannefâtından biri Rabî' b. Habîb'in el-Câmiu's-Sahîh adlı eseri, günümüze kadar ulaşmıştır. İmam Mâlik (öl. 179/795) ile çağdaş olan Rabî' b. Habîb'in *el-Câmiu's-Sahîh* veya *Müsnedu'r-Rabî'* olarak da bilinen eseri, İbâdiyye nezdinde Kur'ân'dan sonra en muteber dinî kitap olarak kabul edilmiş ve günümüzde birçok baskısı yapılmıştır. Hadis şerhi bakımından İbâdî kaynakların son derece sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. İbâdiyye'nin ana hadis kaynağı olan Rabî' b. Habîb'in *el-Câmiu's-Sahîh*'i üzerine iki önemli şerh yazılmıştır. Birincisi Ebû Sitte diğeri ise Nureddîn es-Sâlimî tarafından kaleme alınmıştır. Şu an elimizde matbu olan İbâdî ilk hadis şerh çalışması, hicri 1087'de vefat eden Ebû Sitte'nin Rabî'in *el-Câmiu's-Sahîh*'i üzerine yazdığı şerhtir. Diğer bir şerh ise 1913'te vefat eden Nureddîn es-Sâlimî'nin yine aynı eser üzerine yazmış olduğu çalışmadır. Bunun dışında İbâdî âlimlerce hadis alanında yazılmış başka şerh çalışması varsa da ya kütüphanelerde gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen yazma halindedir ya da yukarıda söz ettiğimiz iki şerhin muhtasarıdır. Dolayısıyla İbâdî âlimler tarafından yazılmış olan hadis şerh çalışmaları hem sınırlı hem de geç dönemlere aittir. Biz de çalışmamızı bu iki hadis şerhi bağlamında gerçekleştirdik. İki şerhten hareketle İbâdiyye mezhebinin hadis şerh metodolojisini tespit etmeye çalışacağız. Yapılacak çalışma neticesinde şu soruların cevaplarını bulacağımızı ümit ediyoruz: İbâdiyye, hadis şerhi alanında ne tür kaynaklara sahiptir ve söz konusu eserlerin özellikleri nelerdir? Hadis şerhlerinde ne tür kaynaklara müracaat etmişlerdir? Şerhlerinde Sünnî kaynaklardan ne derece yararlanmışlardır? Hadisleri anlama ve yorumlamada ne tür bir usul geliştirmişlerdir? Hadis şerhlerinde mezhepsel bakışın tesiri ne orandadır? Özellikle İbâdiyye fırkasının temel ilkeleriyle alakalı konularda söz konusu rivayetlere ne şekilde yaklaşmıştır? İbâdî ile Sünnî şârihlerin yöntemleri ne derece benzeşmektedir? Çalışmanın neticesinde aslında İbâdî şerh geleneğinin, Sünnî gelenekten pek farklı olmadığı görülmüştür. Elbette şerh anlayışlarına kendi bakış açılarını yansıtmışlardır. Ancak bunun doğal karşılanması gerektiği açıktır. Zira bugün Sünnî gelenek içerisinde dahi Hanefî, Malikî, Şâfiî, Hanbelî, Zâhirî gibi farklı renklere sahip şerh anlayışları görmek mümkündür. Zaman içerisinde mezheplerin birbirinden etkilendiklerini ve İbâdî şârihlerin özellikle Sünnî gelenekten ciddi anlamda etkilendiğini söylemek gerekir. Günümüzde hadis ve sünnetin anlaşılması ve bu alanda oluşturulan usul ve metodoloji noktasında özellikle Sünnî geleneğin tesirinde kalındığı bilinen bir husustur. Kanaatimizce Sünnî geleneğin tesirinde olan usule, İbâdî geleneği de eklemek gerekmektedir. Böylece hadis ve sünnete bakış açımız daha da zenginleşmiş olacaktır. Ayrıca mezheplerinin Kur'ân ve sünnet merkezli olduğunu belirten, Kütüb-i Sitte başta olmak üzere Ehl-i Sünnet'e ait önemli hadis kaynaklarına müracaat eden ve gerektiğinde Sünnî dört fikhî mezhebin görüşlerine de başvuran bir mezhep de ötekileştirilmemiş olacaktır. Zira ümmetin ihtilaflarda kaybolmaya değil genel ilke ve prensipler etrafında birlik olmaya daha fazla ihtiyacı vardır.

Anahtar Kelimeler: İbâdiyye, Hadis, Şerh, Yorum, Ebu Sitte, Sâlimî.

* Bu çalışma, 2021 tarihinde İlahiyât Yayınları tarafından "Hâricî/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği" ismiyle yayınlanmış olan kitabımızdan derlenerek oluşturulmuştur.

Giriş

Hâricîler, hicri birinci asırda özellikle iman ve küfür gibi daha çok itikâd ile ilgili tartışmalar neticesinde birçok farklı kola ayrılmış ve zaman içerisinde İbâdiyye hariç söz konusu gruplar dağılıp yok olmuşlardır. İbâdiyye, Hâricîlerin özellikle diğer Müslümanlar hakkındaki sert görüşlerine katılmayarak onlardan ayrılmış ve Abdullâh b. İbâd (öl. 86/705) liderliğinde teşkilatlanmış mutedil bir fırkadır. Erken dönemde teşekkülünü tamamlayan İbâdiyye, Emevî ve Abbâsîlerle mücadeleleri neticesinde kendi devletleri olan Rûstemîler'i kurmuş ve günümüzde 'Umân Sultanlığı'nın yanı sıra Kuzey Afrika'daki birçok ülkede çok sayıda müntesibi bulunan bir mezheptir. İbâdiyye, Hâriciyye'nin diğer kollarının aksine eserleri günümüze ulaşan tek fırkadır. Mezhebin önemli temsilcilerinden olan Câbir b. Zeyd (öl. 93/711-12), Ebû Ubeyde (öl. 145/762) ve Rabî' b. Habîb (öl. 175/791) gibi muhaddisler, hicri birinci ve ikinci asırda hadis tedvin ve tasnif faaliyetine katkıda bulunmuşlar ve söz konusu ilmî faaliyetler neticesinde hadis edebiyatının ilk ürünleri ortaya çıkmıştır. İlk hadis musannefâtından biri Rabî' b. Habîb'in *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eseri, günümüze kadar ulaşmıştır.

İmam Mâlik (öl. 179/795) ile çağdaş olan Rabî' b. Habîb'in *el-Câmiu's-Sahîh* veya Müsnedu'r-Rabî' olarak da bilinen eseri, İbâdiyye nezdinde Kur'ân'dan sonra en muteber dinî kitap olarak kabul edilmiş ve günümüzde birçok baskısı yapılmıştır. Şu an elimizde matbu olan İbâdî ilk hadis şerh çalışması, hicri 1087'de vefat eden Ebû Sitte'nin Rabî'in *el-Câmiu's-Sahîh*'i üzerine yazdığı şerhtir. Her ne kadar eserin ismi haşiye olarak geçse de aslında çalışma, dört hatta farklı baskılarda beş ciltten meydana gelmiş orta büyüklükte bir şerhtir. Diğer bir şerh ise 1913'te vefat eden Nureddîn es-Sâlimî'nin yine aynı eser üzerine yazmış olduğu çalışmadır. Bunun dışında İbâdî âlimlerce hadis alanında yazılmış başka şerh çalışması varsa da ya kütüphanelerde gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen yazma halindedir ya da yukarıda söz ettiğimiz iki şerhin muhtasarıdır denilebilir. Dolayısıyla İbâdî âlimler tarafından yazılmış olan hadis şerh çalışmaları hem sınırlı hem de geç dönemlere aittir. Çalışmamız, bu iki hadis şerhi bağlamında gerçekleştirilmiş ve iki şerhten hareketle İbâdiyye mezhebinin hadis şerh metodolojisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yapılacak çalışma neticesinde şu soruların cevaplarının bulunacağı ümit edilmektedir: İbâdiyye, hadis şerhi alanında ne tür kaynaklara sahiptir ve söz konusu eserlerin özellikleri nelerdir? Hadis şerhlerinde ne tür kaynaklara müracaat etmişlerdir? Şerhlerinde Sünnî kaynaklardan ne derece yararlanmışlardır? Hadisleri anlama ve yorumlamada ne tür bir usul geliştirmişlerdir? Hadis şerhlerinde mezhepsel bakışın tesiri ne orandadır? Özellikle İbâdiyye fırkasının temel ilkeleriyle alakalı konularda söz konusu rivayetlere ne şekilde yaklaşmıştır? İbâdî ile Sünnî şârihlerin yöntemleri ne derece benzeşmektedir?

1. İbâdiyye'nin İki Hadis Şârihi: Ebû Sitte ve Nureddîn es-Sâlimî

1.1. Ebû Sitte es-Sedvîkşî (öl. 1087/1679)

İbâdî kaynaklarda ismi, Abdullâh Muhammed b. Amr b. Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sitte şeklinde geçmektedir. Tunus'a bağlı Cerbe adasındaki es-Sedvîkş bölgesinde 1022/1614 yılında dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini tamamladıktan sonra Mısır'a göç etmiş ve orada İbn Tolon medreselerinde yirmi sekiz yıl gibi uzun bir süre ilim tedris etmiştir. Özellikle Mısır'da İbâdiyye mezhebinin yayılmasını sağlamıştır.¹ Ebû Sitte, söz konusu dönemde Mısır Ezher camiası âlimleri arasında takdir toplamış² ve başta Tunus olmak üzere Kuzey Afrika'da İbâdîlerin yaşadığı bölgelerde yoğun bir şekilde mezhebin

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Amr es-Sedvîkşî Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertib 'alâ el-câmiu's-sahîh* (Cezayir: Metâbiu Dâri'l-Bahs, 1994), İbrahim Muhammed Tallây tarafından yazılan mukaddime kısmı 1/27; Ferhât b. Ali Ca'birî, *el-Bu'du'l-hadârî li'l-akideti inde'l-İbâdiyye* (Gardaye/Cezayir: Cem'iyyetu't-Turâs, 1991), 1/147.

² Zahir b. Suud b. Seyf Siyâbî, *Şumûsu'l-hakk* (Cezayir: Cem'iyyetu't-Turâs, 2016), 52; Licnetu'l-Bahsi'l-İlmî Cem'iyyetu-Turâs, *Mu'cemu alâmi'l-İbâdiyye* (Cezayir: el-Matbaatu'l-Arabiyye, 1999), 2/56.

dâiliğini yapmıştır. O, neredeyse tüm çalışmalarını İbâdî kaynakları araştırma, tahkik etme, değerlendirme ve onlara şerhler yazma şeklinde gerçekleştirmiştir.³

1.2. Nureddîn es-Sâlimî (öl. 1332/ 1913)

Kaynaklarda ismi, Abdullâh b. Humeyyid b. Selûm (Sulûm) b. Ubeyd b. Halfân b. Hamîs es-Sâlimî şeklinde geçmektedir. Babasının ismi Hâmid ve Humeyd şeklinde telaffuz edildiği gibi dedesinin ismi de birkaç farklı şekilde telaffuz edilmiştir.⁴ 'Umân bölgesinde meşhur olan es-Sevâlim kabilesine olan nispetinden dolayı kendisine es-Sâlimî denilmiştir. Ancak daha çok neredeyse ismi kadar meşhur olan "Nureddîn" lakabıyla bilinmektedir.⁵ Henüz küçük yaşta annesini kaybetmiş ve on iki yaşına geldiğinde geçirdiği bir hastalıktan dolayı gözlerini kaybetmiştir. Ancak bu durum onun ilim tahsilinde geri kalmasına engel olmamıştır. Keskin bir zekâ ve güçlü bir hafızaya sahip olan Sâlimî, 'Umân Sultanlığı'nın el-Huvaykîn, er-Rustâk ve eş-Şarkiyye bölgelerinde birçok İbâdî âlimden ilim tahsil etmiştir.⁶ Farklı alanlarda birçok eser bırakan Sâlimî, başta 'Umân Sultanlığı olmak üzere İbâdîlerin yaşadığı coğrafyanın önemli âlimlerden birisi sayılmıştır. Çağdaşı olduğu Cezayirli İbâdî âlim Ebû İshak İbrahim İtfayyîş'ten etkilenen Sâlimî, geride kayda değer birçok eser bırakmıştır.⁷

2. İbâdî Hadis Şerhlerinin Kaynakları

2.1. Sahâbe

İbâdî şerhlerde hadisler sened açısından değerlendirilirken senedde yer alan sahâbenin ismi, ne-sebi, künyesi hakkında ihtilaf olup olmadığı, ne zaman Müslüman olduğu ve hangi savaşlara katıldığı gibi birçok hususa temas edilmiştir. Bununla beraber sahâbenin faziletine dair hususlara temas edildiği gibi ayrıca sahâbe arasında yaşanan savaşlar ve söz konusu hadiseler karşısında onların takındıkları tutum hakkında da bilgiler nakledilmiştir. Özellikle üçüncü halife Hz. Osman dönemiyle ortaya çıkmaya başlayan Müslümanlar arasındaki fitneler ve sahâbenin söz konusu savaşlarda hangi tarafta yer aldığı, fitne olarak değerlendirilen iç çatışmalara iştirak edip etmediği, söz konusu olaylardan uzak duranların gerekçesi, kısacası sahâbenin özellikle Hz. Osman ile başlayıp hilafetin saltanata dönüştüğü döneme kadar olan süreçte Müslümanlar arasında cereyan eden fitneler karşısındaki tutumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar İbâdî şârihler, fitneler karşısındaki tutumları nedeniyle bazı sahâbîleri eleştirmiş olsa da sahâbenin geneli hakkında olumlu bir üslup kullanmış ve herhangi bir sahâbîyi şirk ve küfür gibi suçlarla itham etmemişlerdir. İbâdiyye'nin sahâbe hakkındaki bakışının daha iyi anlaşılması için özellikle fitne döneminde yaşamış ve söz konusu olaylara iştirak eden bazı sahâbîlerle ilgili tespit ettiğimiz değerlendirmeleri nakletmek istiyoruz.

Hadis şerh kaynaklarında Hz. Osman hakkında tanıtıcı bilgiler verildikten sonra onun ilk altı yılına itiraz edilmemiştir. Söz konusu bu yılların Hz. Ebûbekir ve Ömer'in hilafetleriyle beraber Kur'ân ve sünnete uygun oluşu kabul edilmiştir.⁸ Ancak özellikle Hz. Osman'ın hilafetinin son yılları tasvip

³ Şarih hakkında geniş bilgi için bk. Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertib*, Mukaddime, 28; Ca'birî, *el-Bu'du'l-hadâri*, 1/148; Ali Yahya Ma'mer, *el-İbâdiyye fi mevkibi't-tarih* (Kahira: Dâru Kutubi'l-Arabiyye, 1964), 3/153; Cem'iyetu-Turâs, *Mu'cemu alâmi'l-İbâdiyye*, 2/56; Ahmet Özdemir, *Hâricî/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 33-37.

⁴ Mustafa b. Muhammed Şerîfi, *eş-Şeyh Nureddîn es-Sâlimî muceddîdu ummetin ve muhyi imâmetin* (Cezayir: Cemiyetu't-Turâs, 2011), 84-104.

⁵ Abdullah b. Humeyyid Nureddin Sâlimî, *Cevâbâtul-İmam es-Sâlimî* (Uman Sultanlığı: Mektebetu'l-İmam es-Sâlimî, 2001), Mukaddime bölümü, 10.

⁶ Şerîfi, *eş-Şeyh Nureddîn es-Sâlimî*, 99.

⁷ Sâlimî'nin eserleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Abdullah b. Humeyyid Nureddin Sâlimî, *Meşâriku envâri'l-ukûl* (Maskat: Dâru'l-Cil, 1989), (Mukaddime bölümü) 29-40; Özdemir, *Hâricî/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği*, 37-43.

⁸ Abdullah b. Humeyyid Nureddin Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'i's-sahîh* (Mısır: Matbaatu'l-Ezhâr el-Bâruniyye, 1326/1908), 1/100.

edilmemiştir. Sâlimî, Hz. Osman'ın özellikle son altı yılındaki icraatlarının Kur'ân ve sünnete uygun olmadığını ve onu bu hususta uyaran Müslümanların haklı olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.⁹ İbâdî şerhler, Hz. Aişe'nin, Cemel savaşına katıldığı için pişmanlık duyduğu ve bu hususta tövbe ve istiğfarda bulunduğunu belirtmişlerdir.¹⁰ Bunun dışında şârihler, Hz. Aişe hakkında olumsuz en ufak bir değerlendirme yapmamış ve şerhleri boyunca kendisinden çokça rivayette bulunmuşlardır.

Hz. Ali'den söz edilirken öncelikli olarak onun faziletinden ve Hz. Peygamber dönemindeki konumundan övgüyle bahsedilmiştir. İbâdî kaynaklara göre Muaviye ve Amr b. As, Hz. Ali'ye karşı hile ve tuzaklar kurarak onu hakem olayına razı etmişlerdir. Onlara göre Hz. Ali'nin hakem olayını kabul etmesi doğru bir karar değildi. Hilafet hususunda Ali'ye karşı mücadele eden Muaviye ve onun taraftarları, haktan ayrılmış zalim bir gruptur. Buna bağlı olarak Hakem Olayı'nda Ali'ye karşı çıkan ilk Hâricîler'i de haklı görmüşlerdir. Sâlimî konu hakkında şunları söylemiştir: "*(Ali, hakemlerin kararını kabul edince) onun kavminden dünyadan yüz çevirip ahireti arzulayan fazilet sahibi bazı kimseler, bu hususta Ali'yi kınadılar, ona karşı cephe aldılar ve ondan ayrılıp başkasını kendilerine lider seçtiler.*"¹¹

Her ne kadar Muaviye'nin icraatları İbâdî şârihler tarafından tasvip edilmese de yine de kendisine karşı tekfir edici ya da bu hususta onu itham edici bir üslup kullanılmamıştır.¹² Bununla beraber İbâdî şârihler, Muaviye'nin neden olduğu bazı olumsuz uygulamaların özellikle Sünnî mezhepler veya muhaddislere sirayet ettiği ve günümüze kadar devam ettiğini iddia etmişlerdir. Örnek olarak şunu zikretmişlerdir: Kâmet ve ezan lafızlarının sayıca aynı olduğu ve kâmeti ilk defa ezandan daha kısa okuyan kişinin Muaviye olduğunu iddia etmişlerdir.¹³ Ancak İbâdî şârihlerin bu iddialarını neye dayandırdıkları yaptığımız çalışmada tespit edilememiştir. Bununla beraber söz konusu iddia ile muhalif olan fırkaları da töhmet altında bırakmışlardır. Hâlbuki muhalif mezheplerin görüşlerini isnat ettikleri birçok rivayet mevcuttur.¹⁴

İbâdî şerhlerde, Hz. Ali'ye önce biat edip daha sonra biattan vazgeçerek ona karşı savaşan Talhâ b. Ubeydullah'a söz konusu davranışından dolayı sitem edilmiştir.¹⁵ 'Amr b. 'As'ın Hz. Peygamber ve daha sonra Hz. Ebûbekir ve Hz. Osman dönemlerinde yapmış olduğu başarılı görevlerden söz edilmiştir. Onun Muaviye'nin yanında yer almış olması ve Hakem Olayı'ndaki meşhur misyonuna genel olarak temas edilmiştir. Ancak 'Amr hakkında olumsuz herhangi bir görüş veya üsluba yer verilmemiştir.¹⁶ Kaynaklarına göre Üsâme b. Zeyd, Hz. Osman'ın ölümünden sonra şüpheye düşmüş ve Hz. Ali'ye biat etmeyerek onun yanında herhangi bir savaşa katılmamıştır.¹⁷ İbâdî şârih Sâlimî, bu hususta Üsâme'ye sitem etmiş ve her hâlükârda Hz. Ali'nin yanında yer alması gerektiğini savunmuştur.¹⁸

Ebû Zer el-Gıfârî'nin fazilet ve özellikle adil olmayan uygulamalara karşı duruşundan övgüyle söz edilmiştir.¹⁹ Övgüyle söz edilen diğer bir sahâbî ise Ammâr b. Yâsir'dir. Ammâr'ın özellikle Hz. Ali tarafında savaşmış olmasına vurgu yapılmıştır. Ayrıca rivayetlerde Ammâr'ın azgın bir topluluk

⁹ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/100-103.

¹⁰ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/21.

¹¹ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/193.

¹² Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/62.

¹³ Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertîb*, 1/186; Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/300.

¹⁴ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), "Ezan", 1; Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî Müslim, *Sahîh*, nşr. Muhammed Fuad Abdulkaki (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabi, ts.), "Salât", 3; Ebûbekir Muhammed b. İshak İbn Huzeyme, *Sahîh* (y.y.: el-Mektebetu'l-İslami, 2003), 1/222.

¹⁵ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/117.

¹⁶ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/289-90.

¹⁷ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/236-7.

¹⁸ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/236.

¹⁹ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/280.

tarafından şehit edileceğine dair haberlere yer verilmiş ve nihayetinde Ammâr'ın Sıffîn'de şehit edildiği ve böylece Hz. Ali'ye karşı savaşanların azgın topluluk olduğu sonucuna varılmıştır.²⁰

Abdullâh b. Ömer'den söz edilirken onun çok ihtiyatlı biri olduğu, hatta sırf bu hassasiyetinden dolayı fitne döneminde Müslümanlar arasında cereyan eden savaşlara katılmadığı, bununla beraber vefat ederken özellikle "azgın grup" ile savaşmadığı için pişmanlık duyduğu haberini nakletmişlerdir.²¹

İbâdiyye'nin en fazla bilgisine müracaat ettikleri sahâbî hiç şüphesiz Abdullâh İbn Abbâs'tır. Tâbiünden olan İbâdî muhaddis Câbir b. Zeyd ve onun talebeleri hadislerin ekseriyetini İbn Abbâs'tan nakletmişlerdir. Sâlimî, şunu söylemiştir: "Onların (İbâdiyye) fıkımın ekseriyeti, ilim deryası İbn Abbâs'a dayanmaktadır."²²

İbâdî hadis şerh kaynaklarında birçok sahâbînin tanıtımı yapılmıştır. Geniş bir sahâbe kitlesinden naklettikleri hadis rivayetlerini eserlerine almışlardır. Şârihlerin eserlerinde kendilerinden söz ettiği isimlerini tespit ettiğimiz yetmiş kadar sahâbî şunlardır: Ebûbekir es-Sıddîk, Ömer b. Hattâb, Ebû Said el-Hudrî, Enes b. Mâlik, İbn Abbâs, Abdullâh b. Ömer, İbn Mes'ûd, Ubâde b. es-Sâmit, Zeyd b. Hârise, Mu'az b. Cebel, Ümmü Seleme, Câbir b. Abdullâh, Bilâl b. Rabâh, Haris b. Hişâm, Hişâm b. Hakîm, Ebû Mes'ûd el-Ensârî, Hz. Hafsa, Hz. Meymûne, Lukayt b. Subra, Mikdât b. Esved, Busra binti Safvân, Ümmü Süleym binti Melhân, Ümmü Kays binti Mihsân, Ebû Katâde el-Ensârî, Ümmü Hâni, Abdullâh b. Ebi Evfâ, Şeddâd b. Evs, Abdullâh b. Cafer, Hüseyin b. Ali, Berâ b. Azib, Ümmü'l-Fazl, Rufa'a b. Rafî', Zulyedeyn, Ebû Cehm, Ebû Talha, Abdullâh b. Selâm, Abdullâh b. Ümmü Mektûm, İbnu'n-Nu'man, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Halid b. Velid, Fazl b. Abbâs, Akra' b. Hâbis, Abbâs b. Abdulmuttalib, Misver b. Mahreme, Ka'b b. Hucra, Sa'd b. Ebi Vakkâs, Dahhak b. Kays, Abdullâh b. Amr b. As, Sa'b b. Cusâme, Abdurrahman b. Ebûbekir, Hz. Safiyye, Esmâ binti Umeys, Ebû Katâde, Ümmü Atiyye el-Ensari, Berire, Ukbe b. 'Amr el-Ensârî, Sa'd b. Ubâde, Beşir b. Sa'd, Hansa binti Hıdâme, Abdurrahman b. Avf, Cudâme binti Vehb, Furay'a binti Malik, Hint binti Utbe, Asım b. Adî, Zeyd b. Sabit, Ebû Dücâne, Ebû Tayyibe, Ebû Beşir el-Ensârî.²³

Tespit ettiğimiz kadarıyla şârihler, eserlerinde herhangi bir sahâbî hakkında cerh edici olumsuz bir üslup kullanmamıştır. Her ne kadar sahâbe döneminde yaşanan fitnelerden söz edilirken bazı sahâbîleri haklı bazılarını da haksız görmüş ve değerlendirmelerini o şekilde yapmış olsalar da genel olarak sahâbe hakkında saygılı bir dil kullanmışlardır.

2.2. Tâbiîn ve Sonraki Âlimler

İbâdî şârihler, sahâbeden sonraki nesil olan tâbiîn ve onların da ardından gelen etbeu't-tâbiîn neslinin görüşlerine özel ehemmiyet vermiş ve söz konusu tabakadan birçok âlimin görüşlerine kendi eserlerinde yer vermişlerdir. Şârihler, İbâdî âlimlerin yanında kendi mezheplerinden olmayan yani muhalif olarak gördükleri fırkalara mensup âlimlerin görüşlerine de müracaat etmişlerdir. Tespit ettiğimiz kadarıyla hicri ilk iki asırdaki şu âlimlerin görüşlerine çokça başvurulmuştur: Ahnef b. Kays (öl. 67/686-87), İbn Ebi Leylâ (öl. 83/702), Said b. Cübeyr (öl. 94/713), Said b. Müseyyeb (öl. 94/713), Urve b. Zübeyr (öl. 94/713), Mutarrif b. Abdillâh (öl. 95/713-14), İbrahim en-Nehâî (öl. 96/714), Atâ b. Yesâr (öl. 103/721), eş-Şa'bî (öl. 104/722), Ömer b. Abdülaziz (öl. 101/720), İkrîme (öl. 105/723), Tâvûs b. Keysân (öl. 106/725), Muhammed b. Sîrîn (öl. 110/729), Katâde (öl. 117/735), İbn Şihâb ez-Zührî (öl. 124/742), Amr b. Dinâr (öl. 126/744), es-Süddî (öl. 127/745), İbn Şübrüme (öl. 144/761), Evzâî (öl. 157/774), Süfyan es-Sevrî (öl. 161/778), İmâm Mâlik (öl. 179/795), İbn Vehb (öl. 197/813), Abdullâh b. Mübarek (öl. 181/797), Ebû Yusuf (öl. 182/798).²⁴

²⁰ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/283.

²¹ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/78-79.

²² Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/246.

²³ Geniş bilgi için bk. Özdemir, *Hâricî/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği*, 45-63.

²⁴ Geniş bilgi için bk. Özdemir, *Hâricî/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği*, 55-60.

Tespit ettiğimiz kadarıyla şu muhaddislerin görüşlerine ve eserlerine sık sık müracaat etmişlerdir: Ebû Davud et-Tayâlisî (öl. 204/819), Şâfîî (öl. 204/820), Hasan b. Ziyâd (öl. 204/819), İbn Ebî Şeybe ö. 235/849), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), el-Kerâbisî (öl. 248/862), Dârimî (öl. 255/869), Buhârî (öl. 256/870), Müslim (öl. 261/875), Davud ez-Zâhirî (öl. 270/884), İbn Mâce (öl. 273/887), Ebû Davud (öl. 275/889), İbn Kuteybe (öl. 276/889), Tirmizî (öl. 279/892), Ebûbekir Bezzâr (öl. 292/905), Nesâî (öl. 303/915), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (öl. 307/919), İbn Cerir et-Taberî (öl. 310/923), İbn Huzeyme (öl. 311/924), Ebû Avâne el-İsferâyînî (öl. 316/929), et-Tahâvî (öl. 321/933), İbn Ebî Hatim er-Râzî (öl. 327/938), İbn Hibbân (öl. 354/965), Taberânî (öl. 360/971), İbnü's-Sünnî (öl. 364/975), İbn Adî (öl. 365/976), Dârekutnî (öl. 385/995), Hattâbî (öl. 388/998), el-Kâbisî (öl. 403/1012), Hâkim en-Nîsâbûrî (öl. 405/1014), Ebû Nu'aym el-İsfahânî (öl. 430/1038), İbn Battâl (öl. 449/1057), Mâverdî (öl. 450/1058), el-Kudâî (öl. 454/1062), İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî (öl. 478/1085), İbn Hazm (öl. 456/1064), Beyhakî (öl. 458/1066), İbn Abdilber (öl. 463/1071), el-Begavî (öl. 516/1122), İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148), Kadı İyaz (öl. 544/1149), Deylemî (öl. 558/1163), İbnü'l-Esîr (öl. 606/1210), İbnü's-Salah (öl. 643/1245), Sâgânî (öl. 650/1252), İz-züddîn b. Abdisselâm (öl. 660/1262), Münzirî (öl. 656/1258), İbnü'l-Cevzî (öl. 656/1258), en-Nevevî (öl. 676/1277), et-Taberî el-Mekkî (öl. 694/1295), Dimyâtî (öl. 705/1306), İbn Dakîku'l-'îd (öl. 702/1302), et-Tûfî el-Hanbelî (öl. 716/1316), İbn Teymiyye (öl. 728/1328), el-Kirmânî (öl. 786/1384), Zerkeşî (öl. 794/1392), İrakî (öl. 806/1404), el-Fîrûzâbâdî (öl. 817/1415), İbnü'l-Kattân (öl. 813/1411), İbn Hacer (öl. 852/1449), Suyûtî (öl. 911/1505), Sehâvî (öl. 902/1497), Alkamî (öl. 969/1561-62), İbn Hacer el-Heytemî (öl. 974/1567).²⁵

İbâdî hadis şerhleri, sadece kendi mezheplerinin eserlerini kullanmakla yetinmemiştir. Başta Sünnî muhaddisler olmak üzere geniş bir yelpazeden yararlandıklarını söylememiz mümkündür.

2.3. İbâdî Kaynaklar

Sahv, hadis ravileri tanıtılırken İbâdî olanlara ayrı bir ehemmiyet verilmiş ve hadis rivayetinde ismi geçen İbâdî ravi mutlaka detaylı bir şekilde tanıtılmıştır. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır. İbâdî raviler hakkında Sünnî tabakât eserlerinde bilgi bulmak güçtür. Elbette bunun birçok nedeni olmakla beraber söz konusu raviler, Hâricî addedildiği için muhaddisler kendilerinden hadis alma hususunda temkinli davranmış olabilir. Yine İbâdîlerin uzun bir süre kendi içinde kapalı bir toplum olarak yaşamış olmasını ayrı bir neden saymak mümkündür.

Tespit ettiğimiz kadarıyla şerh kaynaklarında şu İbâdî ravilere yer verilmiştir: Cafer b. es-Semâk (öl. 102/720), Ebû Ubeyde (öl. 145/762), Damâm b. es-Sâib (öl. 150/767), Ebû Süfra (öl. 150-200 h.), Ebû Vâil (öl. 190/805), Hayyânu'l-A'rac (h. 2. asır), İbn Abdülaziz (h. 2. Asır), Ebû Nuh (h. 2. asır), Yahya b. Kesîr (öl. 206/821), Abdul'l-Alâ b. Davud (öl. 213/828), Ebû Süfyân (öl. 230/844), Mahbûb b. Rahîl (öl. 230/844), Ebû Said el-Kidmî (öl. 272/885), İbn Bereke (öl. 362/973), Ebu'l Ali el-Bisyânî (h. 4. asır), Ebû Ubeydullah es-Sağîr (?), Ebû Câbir (?), Haşim b. Abdillâh el-Horasânî (?), el-Abdelânî (?), Ebu'l-Kasım el-Berrâdî, Ebû Abdullâh, Ebu'l-Havârî, Azzân b. es-Sakr, İbn Nazar, Ğasân b. Abdillâh, el-Asmâî'î, Harun b. Amr Ebi İmran, Musa b. Sahrîn el-Vesyânî, İbn Vesâf, Hamîs b. Said, Tebğurîn b. İsa, Ebu'l-Kasım el-Berrâdî (?), İbn Şihâb (?), Amrûs b. Feth (?), Ahmed b. Hüseyin et-Tarablûsî (?), Ebû Nasr (?), Muhammed b. Cafer el-İzkevî (?), Şu'ayb b. İshak el-Emevî (?).²⁶

İbâdîlerin görüşleri nakledilirken zaman zaman bazı eserlerin ismi zikredilmiştir. Tespit ettiğimiz kadarıyla aşağıda isimlerini belirttiğimiz İbâdî eserlere sıkça atıfta bulunulmuştur: *Divân*,²⁷ *el-'Adl*

²⁵ Geniş bilgi için bk. Özdemir, *Hâricî/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği*, 58-63.

²⁶ Geniş bilgi için bk. Özdemir, *Hâricî/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği*, 60-63.

²⁷ İbrahim b. Kays el-Hamedânî Hadremî, *Divân* (Uman Sultanlığı: Meşâriku'l-Envâr, 2002).

ve'l-insâf fi ma'rifeti usuli'l-fikhî ve'l-ihtilâf,²⁸ *el-İdâh*,²⁹ *el-Kavâidu'l-İslâm*,³⁰ *el-Mevâhib*, *es-Siyer*,³¹ *es-Su'âlât*, *Kanâtiru'l-hayrât*,³² *Kitâbu'd-diyâ'*,³³ *Kitâbu'l-ahkâm*, *Kitâbu'l-cehâlât*, *Kitâbu'l-vaz'*,³⁴ *Me'âricu'l-amâl*, *Min-hâcu't-tâlibîn*,³⁵ *Muhtasaru İbn Mahbûb*,³⁶ *Subûğu'n-ni'am*,³⁷ *Şerhu'n-nûniyye*, *Zehru'l-adâb ve semeru'l-elbâb*.

3. İbâdî Şârihlerin Hadisleri Değerlendirme Usulleri

3.1. Senedle İlgili Değerlendirmeler

Şerh boyunca hemen hemen her rivayetin ardında sened analizi yapan Sâlimî, özellikle ismi mübhem olarak geçen ravileri başta Sünnî kaynaklardan yararlanarak tespit etmeye çalışmıştır. Hem Ebû Sitte hem de Sâlimî, şerhleri boyunca hadisin diğer tarihlerini tespit etme, metinler arası farklılıkları dile getirme ve hadiste asıl olan orijinal metne ulaşmaya gayret göstermişlerdir.³⁸

İbâdî şârihlere göre, Rabî' b. Habîb'in *el-Câmiu's-Sahîh* eserindeki hadisler, adalet ve zaptı tam ve kendi mezheplerince en meşhur raviler tarafından nakledilmiştir. Durum böyle olunca şârihler, senesinde ittisal olmayan rivayetleri de hükmen muttasıl olarak değerlendirmişlerdir.³⁹ Hatta kendi kaynaklarında mürsel olarak yer alan bazı hadisleri, diğer hadis kaynaklarında muttasıl olarak yer alanlardan daha sahih gördükleri zamanlar da olmuştur.⁴⁰

İbâdî kaynaklara baktığımızda her ne kadar Buhârî'nin *Sahîh'i* ve diğer meşhur hadis kitaplarının otoritelerini kabul etmiş olsalar da kendi mezhep imamı Rabî' b. Habîb'in *el-Câmiu's-sahîh'ini* sıhhat açısından birinci sırada görmüşlerdir. Bu eser, İbâdiyye'ye göre Kur'ân-ı Kerim'den sonra en muteber dinî kaynak olarak görülmüştür.⁴¹

İbâdî kaynaklarda yer alan rivayetleri, sened açısından Sünnî hadis kaynaklarında tespit etmek pek mümkün değildir. Çünkü muhaddisler, onların kullandığı isnadları kullanmamış ya da çok az kullanmışlardır. Hadisin senedinde sahâbî kısmını tespit etmek mümkün olmakla beraber diğer tabakalarda yer alan ortak ravileri tespit etme ihtimali çok azdır. Sahâbe dışında Câbir b. Zeyd gibi ortak ravilerden nakledilen rivayet sayısı son derece azdır. Dolayısıyla İbâdî hadis kaynaklarında yer alan bir hadisi daha çok metin açısından diğer hadis eserleriyle mukayese etmek gerekmektedir. İbâdî şârihler bu tür bir metin mukayesesini kendi eserlerinde sık sık yapmışlardır. Dolayısıyla onların sık sık şu tarz değerlendirmelerde bulduklarını görmekteyiz: Her ne kadar bu hadis, muhaliflerin kaynaklarında zayıf veya mevzû olarak yer almış olsa da bizim kaynaklarımızda sahihtir. Çünkü bizim hadisi naklettiğimiz sened zinciri farklıdır.⁴²

²⁸ Ebu Yakub Yusuf b. İbrahim Vercelânî, *el-Adl ve'l-insâf fi ma'rifeti usuli'l fikhî ve'l-ihtilâf* (Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsi'l-Kâvmî, 1984).

²⁹ Amir b. Ali Şemmâhî, *el-İdâh* (Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 1999).

³⁰ Ebu Tahir İsmail b. Musa Cîtalî, *Kavâidu'l-İslâm* (Uman Sultanlığı: Mektebetu't-Dâmir, 2010).

³¹ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Said Şemmâhî, *es-Siyer* (Mısır: el-Matbatu'l-Bâruniyye, 1992).

³² Ebu Tahir İsmail b. Musa Cîtalî, *Kanâtiru'l-Hayrât* (Uman Sultanlığı: Dâru'l-kutubi'l ilmiyye, 2001).

³³ Selmete b. Müslim b. İbrahim Avtebî, *Kitâbu'd-diyâ'* (Uman Sultanlığı: Vizâretu'l-Evkâf ve Şu'unu'd-Diniyye, 2010).

³⁴ Ebu Zekeriyya Yahya b. Hayr Cenâvunî, *Kitâbu'l-va'd'* (Uman Sultanlığı: Matbaatu'l-fecâle, ts.).

³⁵ Hamîs b. Said eş-Şaksî Rustâkî, *Menhecu't-talibîn ve belâğu't-tâlibîn* (Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 1984).

³⁶ Cem'iyyetu-Turâs, *Mu'cemu alâmi'l-İbâdiyye*, 1/378.

³⁷ Cem'iyyetu-Turâs, *Mu'cemu alâmi'l-İbâdiyye*, 1/249.

³⁸ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/475; 2/49, 433; 3/373, 378; Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertîb*, 1/203, 293; 2/102.

³⁹ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/45, 43, 65, 66.

⁴⁰ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 3/133.

⁴¹ Rabî' b. Habîb, *el-Ezdî el-Basrî el-Câmiu's-sahîh musnedu'l-İmam er-Rabî' b. Habîb* (Uman Sultanlığı: Mektebetu'l-İstikâme, 2003), Mukaddime, 15.

⁴² Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 3/113.

3.2. Metinle İlgili Değerlendirmeler

3.2.1. Hadislerin Kur'ân'a Arzı

Genel bir ilke olarak tüm İslâmî fırkalar, te'vîli mümkün olmayan Kur'ân'a muhalif bir rivayeti, kabul etmezler. Ancak söz konusu ilke ve prensibin nasıl uygulanacağı meselesi, âlimler arasında tartışılan bir meseledir. İbâdî kaynaklara baktığımızda hadislerin Kur'ân'a uygun olması gerektiği prensibinin yoğun bir şekilde işletildiğini görmekteyiz. Her şeyden önce hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi gerektiği hakkındaki rivayetler, her ne kadar muhaddisler tarafından sıhhat açısından yoğun bir şekilde eleştirilmiş olsa da İbâdîlerin ana hadis kaynaklarında yer almış ve bu rivayetler sahih olarak kabul edilmiştir. İlgili rivayetler şunlardır: *"Sizler, benden sonra ihtilafa düşeceksiniz. Benden nakledilenleri, Allah'ın kitabına arz ediniz. Ona (Kur'ân'a) muvafık olan bendendir, olmayan ise benden değildir."*⁴³ *"Vefatından sonra kendisine yalan isnad edilmemiş hiçbir peygamber yoktur. Dikkat ediniz benden öncelilere yalan isnad edildiği gibi gelecekte bana da yalan isnad edilecektir. Benden nakledilenleri Allah'ın kitabına arz ediniz. Kur'ân'a muvafık olan bendendir, olmayan ise benden değildir."*⁴⁴ İbâdî şârihlere göre bu hadisler, sened açısından en muteber isnad ile nakledilmiştir. Dolayısıyla İbâdî kaynaklara göre bu hadislerin sıhhatinde herhangi bir problem yoktur.⁴⁵

İbâdî şârihler, hadislerin Kur'ân'a nasıl arz edileceği hakkında da bilgi vermişlerdir: *"(Arz meselesi), ümmet arasında ihtilafı olan konular (rivayetler) için geçerlidir... Ancak ümmetin, Hz. Peygamber'e aidiyeti hususunda üzerinde ittifak ettiği meseleleri (rivayetleri), Kur'ân'a arz etmeye gerek yoktur. Üzerinde ittifak edilen rivayetler, zahiren Kur'ân ile çelişse bile onunla amel etmek vaciptir. Çünkü zahiren Kur'ân ile çelişen rivayet ya Kur'ân'ı neshetmiş ya da onu tahsîs etmiştir."*⁴⁶ Alıntidan anlaşıldığı üzere herhangi bir rivayet zahiren Kur'ân ile çelişiyormuş gibi gözükabilir. Bu hususta sünnetin Kur'ân karşısındaki nesh, tahsîs, takyîd gibi beyan görevine işaret edilmiştir.

İbâdî şârihler, bahsettiğimiz arz ilkesini, kendi eserlerinde uygulamışlardır. Mestler üzerine mesh gibi bir konuyu Kur'ân'a arz ederek reddetmişlerdir.⁴⁷ Kısacası İbâdîler, Kur'ân'a arz yöntemini birtakım ilkeler çerçevesinde kabul etmişlerdir.

3.2.2. Hadislerin İslam'ın Temel İlkelerine Arzı

Rivayetler arası bir çelişki olduğunda İslam'ın genel ilkelerine uygun olan rivayet, her zaman tercih nedenidir. Çünkü bir rivayetin, kendisinden daha güçlü olan dinin temel kaidelerine muhalif olmaması gerekir. Sâlimî, *"kimse başkasının hayvanını izinsiz olarak sağmasın"*⁴⁸ anlamındaki bir rivayeti değerlendirirken buna cevaz veren bir rivayetin varlığından söz etmiş ve iki rivayeti cemedan âlimlerin görüşlerini nakletmekle beraber kendi tercihinin nehiy ifade eden rivayetten yana koymuştur. Ona göre hurmiyet/nehiy ifade eden rivayet, tercih edilmeye daha uygundur. Çünkü Müslümanların malını izinsiz olarak kullanmanın haram oluşu hakkında ümmetin kati delilleri vardır. Dolayısıyla şârih, İslam'ın temel ilkelerine muhalif olan rivayete itibar edilmeyeceğini belirtmiştir.⁴⁹

⁴³ Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 40. Rivayetin sıhhati hakkındaki tartışmalar için bk. Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed el-Ukberî İbn Batta, *el-İbânetu'l-Kubrâ* (Riyad: Dâru'r-râye, 1994), 1/265; Ebû Amr Yusuf b. Abdillâh b. Muammer İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-İlim ve fazlihi* (Suudiyye: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994), 2/1189; Ebûbekir Ahmed b. el-Huseyn b. Ali Beyhakî, *Ma'rifetu's-sünen* (Pakistan: Câmîatu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1991), 1/111.

⁴⁴ Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h.no: 945.

⁴⁵ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/84.

⁴⁶ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/84; Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertib*, 1/47.

⁴⁷ Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertib*, 1/136, 2/363; Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/215.

⁴⁸ Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h.no: 693.

⁴⁹ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 3/442.

3.2.3. Hadislerin Akla Arzı

Bir hadisin ifade ettiği anlam, herkesin izan ve anlayışına uygun olmasından ziyade toplumun ortak aklına ve akıl tarafından bedîhî olarak bilinen genel ilkelere muhalif olmamalıdır. İbâdî Şârihler, metin açısından bir rivayeti değerlendirdiğinde zaman zaman mana açısından hadisi akla arz etmişlerdir. Nakledilen “(Hz. Peygamber) şu kiblemi görüyor musunuz? Vallahi sizin namazdaki huşu ve rükûnuz bana gizli kalmaz. Ben sizleri arkamda da görüyorum”⁵⁰ rivayetinde tartışmanın olduğu kısım, görmenin hakiki mi yoksa mecazi mi olduğudur. Sâlimî, “Hz. Peygamber’in arkasını hakiki anlamda gördüğü” şeklindeki görüşü reddetmiş ve bunun akla ve yaratılış ilkelerine muhalif olduğunu savunmuştur.⁵¹

Cünüp ve hayızlı kimseler için şu rivayet nakledilmiştir: “Onlar (cünüp ve hayızlı olanlar) Kur’an okumaz ve abdest alana kadar Mushafı taşımazlar.”⁵² Hz. Ali’den de “Cünüp olanlar hariç (hayızlı olan ve küçük abdesti olmayanın) Kur’ân okumasına engel olunmazdı”⁵³ anlamında bir söz nakledilmiştir. Ebû Sitte hadisleri bir nevi akıl süzgecinden şu şekilde geçirmiştir: Hayızlı olanların Allah’ı zikretmesinde bir sakınca olmadığına göre onların Kur’ân okumasında da bir engel olmaması gerekir. Çünkü Kur’ân’ı yaratan Allah, her şeyden daha büyüktür. Abdestsiz olarak Allah’ı zikretmek caiz ise aynı şekilde Kur’ân okumanın da caiz olması gerekir.⁵⁴ Yine Ebû Sitte “zikir, bedenlerin kirlenmesiyle kirlenmez”⁵⁵ demiştir. İbâdî şârihler, alışverişteki muhayyerlikle ilgili “Alıcı ve satıcı ayrılmadıkça muhayyerdirler.”⁵⁶ rivayetin zahiri anlamını Hanefiler gibi te’vîl etmiş ve hadisin zahirî olarak anlaşılmasını akla muhalefet olarak değerlendirmişlerdir.⁵⁷

3.2.4. Hadisler Arası Cem ve Te’lîf

Bu usulle birbirlerine muhalif gibi gözükten hadisler bir araya getirilmiş ve imkân nispetinde her iki hadis ile de amel edilmiştir. Ebû Sitte ve Sâlimî, hadisleri değerlendirirken bu usulü çokça kullanmışlardır. Rivayetlerde Kâbe’ye dönerek ya da ona sırt çevirerek taharet alınması yasaklanmıştır. Bazı rivayetlerde ise Hz. Peygamber’in Kâbe’ye sırtını çevirerek taharet aldığı nakledilmiştir. İbâdî şârihlere göre birinci grup hadislerde hüküm geneldir ve açık alanlarda alınan taharet için geçerlidir. İkinci rivayet ise birinci grup hadisleri tahsîs etmiş ve hadisin hükmü kapalı alanlarda ya da Kâbe ile kişi arasında duvar gibi bir engel olduğu durumlar için geçerlidir.⁵⁸

Nakledilen bir rivayette “Suyun miktarı iki kulleteyn olunca hiçbir şey onu necis kılamaz”⁵⁹ denilmiştir. Başka bir rivayette “Suyun rengi, tadı veya kokusunu değiştiren şeyler hariç hiçbir şey onu necis edemez”⁶⁰ denilmiştir. İbâdî şârihlere göre hadislerden ilki genel hüküm ifade etmektedir. İkinci hadis ise ilk hadisi tahsîs etmiştir. Şârihlere göre hadisler arasında mutlak-mukayyet veya ‘âmm-tahsîs özelliği vardır.⁶¹ Birbirine muhalif gibi gözükten rivayetlerin cemedilmesi hususunda, İbâdî şerh kaynaklarında birçok örnek tespit etmek mümkündür.⁶²

⁵⁰ Rabî b. Habîb, *el-Câmi’*, h. no: 286.Bk. Buhârî, “Ebvâbu’l-Mesâcid”, 8; Müslim, “es-Salât”, 108.

⁵¹ Sâlimî, *Şerhu’l-câmi’*, 1/527.

⁵² Rabî b. Habîb, *el-Câmi’*, h. no: 11.

⁵³ Ebû Sitte, *Hâşiyetu’t-tertib*, 1723.

⁵⁴ Ebû Sitte, *Hâşiyetu’t-tertib*, 1/23-24.

⁵⁵ Ebû Sitte, *Hâşiyetu’t-tertib*, 1/24.

⁵⁶ Rabî b. Habîb, *el-Câmi’*, h. no: 563.

⁵⁷ Ebû Sitte, *Hâşiyetu’t-tertib*, 3/176; Sâlimî, *Şerhu’l-câmi’*, 3/167.

⁵⁸ Sâlimî, *Şerhu’l-câmi’*, 1/162.

⁵⁹ Rabî b. Habîb, *el-Câmi’*, h. no: 157.

⁶⁰ Sâlimî, *Şerhu’l-câmi’*, 1/259-60.

⁶¹ Sâlimî, *Şerhu’l-câmi’*, 1/260.

⁶² Sâlimî, *Şerhu’l-câmi’*, 2/22.

3.2.5. Hadislerde Nâsîh ve Mensûh

Birbirine muhalif olan hadisleri değerlendirme kriterlerinden biri de rivayetler arasında nesh ilişkisi olup olmadığını tespit etmektir.⁶³ Bazen şâri', daha önce izin verdiği bir meseleyi yasaklayabilir ya da tersi olarak nehyettiğine cevaz verebilir. Örneğin bazı rivayetlere göre İslamiyet'in ilk yıllarında mut'a nikâhına cevaz verilirken daha sonra bu nikâh türü yasaklanmıştır. Ya da önceleri kabir ziyareti yasak iken daha sonra buna izin verilmiştir. Hadisler arasında böyle bir ilişkinin tespiti için öncelikli olarak hangi rivayetin daha önce varit olduğunun bilinmesi gerekmektedir.

Nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber abdest aldıktan sonra kurulanmak için bir mendil/havlü kullanmıştır.⁶⁴ Hadis kaynaklarında yer alan başka bir rivayete göre ise gusül abdesti sonrası Hz. Peygamber'e kullanması için eşleri tarafından bir havlu/mendil verilmiş ancak o kullanmamıştır.⁶⁵ İbâdî şârihler mendilin varlığını kabul eden ilk rivayetin, Buhârî tarafından nakledilen hadisle mensûh olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁶ Gusül abdesti gerektiren durumlar hakkında nakledilen bazı rivayetlere göre kişiden meni inzal olmadıkça gusül gerekmez. Bazı rivayetlerde kişi kendi zevcesiyle beraber olduğu zaman gusül gerekir. Bazı rivayetlerde de kadın ve erkek arasında iltikâu hitâneyn olduğu zaman inzal olsun olmasın gusül abdesti alınması gerekmektedir.⁶⁷ İbâdî şârihlere göre konu hakkındaki ihtilâflı rivayetlerde nâsîh mensûh ilişkisi vardır.⁶⁸ Böylece birbirine muhalif gibi gözükten hadisler arasında nâsîh mensûh ilişkisinin olduğu belirtilerek problem çözülmüştür.

3.2.6. Hadisin Te'vîl Edilmesi

İhtilâflı hadisleri değerlendirme usullerinden birisi de hadisleri te'vîl emektir. Hâricîler hakkında onların dinî metinleri genellikle zahîrî anladıkları ve metinlerin illet ve hikmet boyutuyla çok ilgilenmedikleri şeklinde bir kanaat söz konusudur. Ancak İbâdî şârihlerin hadis metinlerine anlam vermede ve metni değerlendirmede tamamen zahîrî bir tutum takınmadıklarını belirtmek gerekir. Özellikle Allah'ın sıfatları hususunda tenzihî bir bakışa sahip oldukları için teşbîh veya tecsîm ifade eden tüm sıfatları te'vîl etmişlerdir. Elbette te'vîli etkileyen faktör sadece mezhepsel bakış değildir. Bu hususta İslam'ın temel ilkeleri, Kur'ân ayetleri, yaygın sünnet, dil kaideleri, Müslüman toplumun örf ve adeti gibi birçok amilden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla İbâdî şârihlerin hadisleri te'vîl etmesinde de aynı faktörlerin etkili olduğunu ve hadis metinlerini farklı gerekçelerle te'vîl ettiklerini söyleyebiliriz. İbâdî şârihler, duruma göre metni zahîrî olarak anladıkları gibi hadis metinlerinde mecaz, teşbih, istiâre gibi birçok edebî sanatın var olduğunu kabul etmiş ve rivayetleri buna göre anlamlandırmışlardır. Gerektiğinde nassı te'vîl etmiş, gâî çıkarımda bulunmuş, metnin illet ve hikmet boyutunu önemsemişlerdir.⁶⁹ Bu yönüyle İbâdî şerh kaynaklarının, Sünnî cemahta zengin hadis şerhleri dediğimiz eserlerle önemli bir benzerlik içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.⁷⁰

3.3. Hadislerin Değerlendirilmesinde Mezhepsel Bakışın Tesiri

3.3.1. Mezhep Bağlılığı

Bir şârihin görüşlerinin ne kadar mezhepsel olduğunu tespit etmek elbette zordur. Çünkü kişinin savunduğu düşünce, mezhebin görüşleriyle tamamen uyuşsa dahi söz konusu görüşün ne kadarının mezhebe olan bağlılıktan kaynaklandığını tespit etmek güçtür. Dolayısıyla biz, mezhebin görüşüne delalet eden bazı somut işaretler aramaya gayret edeceğiz. Mesela bir şârihin değerlendirmelerde sık sık

⁶³ Bk. İsmail Lütfü Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları* (İstanbul: İFAV, 2010), 208-222.

⁶⁴ Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 95.

⁶⁵ Buhârî, "Gusül", 7.

⁶⁶ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/182.

⁶⁷ Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 133-8.

⁶⁸ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/226.

⁶⁹ Bk. Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/282, 310, 333, 340, 357, 377, 416, 510, 516, 519, 522, 542, 547, 551; 2/52-4.

⁷⁰ Bk. Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/110, 123, 314, 137, 307; 2/19, 285.

kendi mezhebinin ismini zikretmesi, “bizim mezhebe göre”, “fırkaya veya arkadaşlara göre” gibi ifadeleri kullanması, mezhebî bakışı gösteren birer ipucu olarak değerlendirilebilir. Yine farklı görüşler içerisinde mensup olduğu fırka görüşünün sürekli öne alınması, gerekçe gösterilmeden mezhep görüşünü tercih etmesi gibi hususlar da birer gösterge olabilir.

İbâdî şârihler, kendi mezhep âlimlerinin görüşlerine öncelik vermişlerdir. Hemen hemen her meselede ilk önce mezhebin konu hakkındaki kanaati belirtilmiş ve daha sonra muhalif fırkaların görüşleri aktarılmıştır. Şârihler zaman zaman kendi mezhep âlimlerini övmüş ve onlara olan güvenlerini ifade etmişlerdir. Sâlimî, şunları söylemiştir: “Onlar aslî kaynakları ve hüküm çıkartma yollarını iyi bilmekle beraber bir şey söyledikleri zaman delil olmadan ve cahilce konuşmazlar. Allah onlardan razı olsun, onların bakışı ne güzel ve zekâları ne de keskindir.”⁷¹ İbâdî şârihler, kendi mezheplerinin yalandan en çok sakınan mezhep olduğunu ve dolayısıyla Hz. Peygamber’e asla yalan isnatta bulunmadıklarını savunmuşlar ve mezhepsel bağlılığı yansıtan şu iddialı cümleyi kullanmışlar: “İbâdîler çok ihtiyatlı davrandıkları için onların mümkatî rivayeti, başkasının muttasılından daha sağlamdır.”⁷²

Kendi mezheplerinin faziletlerini savunmak için zaman zaman dinî metinlere müracaat etmişlerdir. Bu hususta bazı rivayetlerin kendi mezhep müntesiplerine işarette bulunduğunu iddia etmişlerdir: “Şayet din Süreyya yıldızında olsaydı benim ümmetimden bazıları ona yine ulaşırlardı”⁷³ rivayeti değerlendirirken hadisin İbâdîlerin kurmuş olduğu Rustemî devletine işarette bulunduğu şeklinde bir yorumda bulunmuşlardır.⁷⁴ Yine “İman Yemen tarafındadır” anlamındaki hadiste de Yemen tarafında yer alan bazı İbâdî imamların işaret edildiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca kendi mezheplerinin faziletini anlatmak için “Benim havuzum, ‘Umân ehli ile dolup taşacaktır” şeklinde sıhhati ciddi anlamda kuşkulu olan bir rivayete yer vermişlerdir.⁷⁵

3.3.2. İbâdiyye’nin Temel İlkeleriyle İlgili Rivayetlere Bakış

3.3.2.1. İman-İslam ve Şirk-Küfür

İbâdiyye’nin temel ilkelerinden birisi imanın mahiyetiyle alakalıdır. Onlara göre iman, söz ve amelden ibarettir. İman ile İslam kavramları birbirine müradiftir. İman kavramının zıddı, şirktir. İslam’ın zıddı ise küfürdür. Allah’ı inkâr eden kişiye müşrik denilir ve bu kişi İslam dairesinin dışındadır. Kebâir işleyen kişiyi ne Mü’min ne de Müslüman olarak tanımlamışlardır. Büyük günah işleyen için kâfiru’n-nî’me, fâsık, ehl-i kâble veya muvahhit gibi isimler kullanmışlardır. Kebâir işleyen kişi, İslam dairesinde kalmakla beraber fâsık olup nimet küfrü içerisinde. Tövbe etmeden ölürse kıyamet günü ona şefaahat edilmez ve o ebediyen cehennemde kalacaktır. İbâdîler dinî metinleri değerlendirirken söz ettiğimiz bu ilkeleri devamlı göz önünde bulundurmışlardır. Konu hakkındaki görüşlerini müdellel hale getirmek için başvurdukları rivayetlerden bazıları şunlardır: “Her kim Allah rızası için ilim tahsil eder ve onunla amel ederse kıyamet günü azaptan emin olarak haşrolunur...”⁷⁶ “Namazı olmayanın imanı, abdesti olmayanın da namazı yoktur...”⁷⁷ “Kişi ile küfür arasındaki engel, namazı terk etmektir.”⁷⁸ Söz konusu rivayetlerden hareketle imanın söz ve amelden ibaret olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır.

Kebâir işleyen kişilerin mutlaka cehennem azabını görecekleri ve oradan çıkmayacaklarına dair görüşleri için şu rivayetleri delil olarak kullanmışlardır: “Her kim bir müminin hakkını gasp ederse Allah, o

⁷¹ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 3/123.

⁷² Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/325.

⁷³ Bk. Buhârî, "Tefsir", 373; Müslim, "Fedâilu's-sahabe", 230; Ebu Yakub İshak b. İbrahim el-Hanzalî İbn Râhûye, *Müsned* (Medine: Mektebetu'l-İman, 1991), 1/415.

⁷⁴ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/82.

⁷⁵ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/122-3.

⁷⁶ Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 21; Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/57.

⁷⁷ Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 91; Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertîb*, 1/113; Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/176-7.

⁷⁸ Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 303; Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertîb*, 2/37; Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/551-2.

kişiyi cenneti haram, cehennemini de vacip kılar."⁷⁹ "Komşusu zulmünden emin olmayan cennete giremez."⁸⁰ "Sıla-i rahmi kesen cennete giremez."⁸¹ "Her kim bana yalan isnat ederse cehennemdeki yerine hazırlansın."⁸² Ebû Sitte, konu hakkındaki görüşünü şu şekilde dile getirmiştir: "Bizim yanımızda ehl-i kebâir, tövbe etmediği sürece cehennemde ebedi olarak kalacak ve işlemiş olduğu amelden de sevap elde edemeyecektir."⁸³ Şârih, yukarıda da geçtiği üzere "Her kim bir müminin hakkını gasp ederse Allah, o kişiyi cenneti haram kılar" hadisinin yorumu hakkında şunları söylemiştir: "Bu hadis, ehl-i kebâirin kesin olarak cehenneme gireceğini savunmayan ve onların cennete girebileceğine cevaz veren kavmimize (Sünnîlere) reddiyedir. Aynı zamanda bu hadis onların kaynaklarında da mevcuttur.⁸⁴ Oysa Sünnîler bu hadisi "Allah dilerse" şeklinde her zamanki gibi Allah'ın meşietine bırakarak te'vîl etmişlerdir."⁸⁵

Görüldüğü gibi İbâdî şârihler, ameli imandan bir cüz olarak değerlendirmişlerdir. Kebâir günah işleyip de tövbe etmeden ölen kişinin de cehennemde ebedi olarak kalacağını savunmuşlardır. İbâdiyye'nin temel ilkesi olan bu bakışı müdellel hale getirmek için ilgili hadisleri zahirî olarak okuyup kendi görüşleri istikametinde değerlendirdikleri görülmüştür.

3.3.2.2. Allah'ın Sıfatları

İbâdiyye'nin tenzih anlayışına göre Allah, yaratmış olduğu varlıklara benzemekten münezzehtir. Allah'ın sıfatlarını ona layık bir şekilde teşbîh ve tecsîme düşmeden ifade etmek gerekmektedir. Allah'ın sıfatlarıyla alakalı teşbîh ifade eden ayetler uygun bir şekilde te'vîl edilmelidir. Hadis kaynaklarında Allah'ın sıfatları hususunda teşbîh ve tecsîm ifade eden her türlü rivayet, mümkünse te'vîl edilmeli, eğer te'vîl etme imkânı yoksa reddedilmelidir.⁸⁶

Konu bağlamında rü'yetullahın ahirette gerçekleşebileceğini haber veren rivayetler, İbâdî hadis kaynaklarında yer almamıştır. Özellikle Hz. Peygamber'in İsrâ gecesinde Allah'ı gördüğüne dair haberler, sert bir dille eleştirilmiştir. Hz. Peygamber'in mi'râcta Rabbini gördüğünü kabul edenler, İbâdîler tarafından "Haşeviyye" olarak nitelendirilmiştir.⁸⁷

Tartışılan konulardan birisi de halku'l-Kur'ân meselesidir. İbâdî şârihler Kur'ân'ın mahluk olduğunu savunmuşlardır. Ebû Sitte, konu bağlamında Ahmed b. Hanbel'in "Kur'ân, Allah'ın münezzel (indirilmiş) kelamı olup mahluk değildir"⁸⁸ sözünün mantık açısından tutarlı olmadığını savunmuştur.⁸⁹

3.3.2.3. İmâmet (Hilâfet) Meselesi

İbâdiyye, Müslüman toplumun başında adil bir imamın varlığının gerekliliğini kitap, sünnet, icmâ ve kıyasa dayandırmıştır. Bu hususta "Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan ulu'l-emre itaat ediniz"⁹⁰ ayeti delil olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in bir yer fethettiği zaman oraya emir ataması, Medine'den ayrıldığı zaman ardında sürekli bir kişiyi vekil bırakması ve konu hakkında nakledilen birçok

⁷⁹ Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 660; Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 3/375.

⁸⁰ Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertîb*, 4/189.

⁸¹ Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertîb*, 4/189.

⁸² Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 3/526. Daha fazla örnek için bk. Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertîb*, 4/213-44, 5/164.

⁸³ Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertîb*, 1/80.

⁸⁴ Bk. Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel, *Müsned* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2001), 39/493; Müslim, "İman", 218.

⁸⁵ Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertîb*, 4/19, 196-7.

⁸⁶ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 3/400.

⁸⁷ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/128.

⁸⁸ Ahmed b. el-Huseyn Ebûbekir Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât* (Cidde: el-Mektebetu's-Sevâdî, 1993), 1/477, 2/18. Sözün Şâfiî'ye nisbeti için ayrıca bk. 1/612-613; Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertîb*, 5/198.

⁸⁹ Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertîb*, 5/198.

⁹⁰ en-Nisa, 59.

rivayet ve emire itaatin bildirilmesi, sünnetten nakledilen delillerdendir. Sahâbenin bu konudaki tavrı da icmâya örnek olarak verilmiştir.⁹¹

İbâdîlere göre seçilecek imamın Kureyş kabilesine mensup olması şart değildir. Adil olan her Müslüman seçime katılabilir ve imam olarak seçilmesi mümkündür. İmâmetin Kureyş'in hakkı olduğuna dair haberlerin bir kısmı, İbâdî hadis kaynaklarında yer almıştır. Ancak söz konusu rivayetler "bu hakkın, mutlak olarak onlara verileceği" şeklinde anlaşılmalıdır.⁹² Sâlimî şunu söylemiştir: "Hz. Peygamber kendisinden sonraki vakiayı (olayları, Müslümanların başına gelecek hadiseleri) haber vermektedir. Burada hilafetin Kureyşlilere tahsis edildiğine dair bir durum söz konusu değildir."⁹³ Burada vurgulanan husus (Kureyşli) imamlar, Kur'ân ve sünnete bağlı kaldıkları ve adil davrandıkları sürece bu işi yapacaklardır. Aksi durumda hem onlara itaat yoktur hem de onların buldukları makamlardan azledilmesi gerekmektedir.⁹⁴ İbâdî şârihlere göre şayet imâmet sadece Kureyş'in hakkı olsaydı Muhâcir ve Ensâr hilafet konusunda tartışmaz ve Hz. Ebûbekir de böyle bir hakkı kullanırdı.⁹⁵ İbâdî şârihler, hilafetin sadece belli bir ırk, kabile, grup veya aileye tahsis edilmesini İslam'ın temel ilkelerine aykırı olarak görmüşlerdir.⁹⁶

3.3.2.4. Şefaât

İbâdiyye, genel prensip olarak Hz. Peygamber'in ümmetine şefaât edeceği hususunu kabul etmiş ve konu hakkındaki rivayete yer vermişlerdir. Ancak şefaatin nasıl olacağı ve kimlere ne şekilde yapılacağı meselesi, İbâdiyye tarafından tartışılmış ve günah-ı kebâir işleyip tövbe etmeden ölen kimseler için Hz. Peygamber'in şefaât etmeyeceği savunulmuştur. Onlara göre Hz. Peygamber'e verilen şefaât; mahşerde müminlerin hesabının kolaylaştırılması veya cennete girecek olanlara Allah'ın nimetlerinin artırılması şeklinde olacaktır.⁹⁷

Sünnî kaynaklarda yer alan "Benim şefaâtım ümmetimden günah-ı kebâir işlemiş olan kimselerdir"⁹⁸ hadisi, İbâdî kaynaklarda yer almamış ve bu hadisin sabit olmadığı ya da hadisin özellikle Sünnî âlimler tarafından yanlış anlaşıldığını iddia etmişlerdir. İbâdî kaynaklarında Câbir b. Zeyd'den nakledilen bir rivayet şudur: "Şefaât, benim ümmetimden ehl-i kebâire değildir."⁹⁹ Câbir b. Zeyd, rivâyet ettiği bu hadisin Kur'ân'a daha uygun olduğunu belirterek şu açıklamalarda bulunmuştur: "Ehl-i kebâir için şefaât yoktur. Çünkü Allah, kitabında ehl-i kebâire cehennemî vaat etmiştir. Her ne kadar Enes b. Mâlik'ten "şefaât, ehl-i kebâir içindir" rivayeti gelmiş olsa da bununla cinayet, zina, sihir ve Allah'ın kendisi için cehennem vadettiği günahlar kastedilmemiştir.¹⁰⁰ İbâdîler kendi iddialarına delil olması için şu rivayetlere de yer vermişlerdir: "Zulmeden bir yönetici ve yetim malını gözetmeyen kişi, benim şefaâttime nail olamaz." "Dinde aşırı giden veya dini eksilten şefaâttime nail olamaz."¹⁰¹

3.3.2.5. Hâricîlere Bakış

İbâdî şârihler, "Hâricî" isminin başlangıçta müspet anlamda kullanıldığını ancak daha sonra muhaliflerin olumsuz te'vîlleri yüzünden negatif bir anlam yüklendiğini savunmuşlardır. Onlara göre

⁹¹ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/93-94.

⁹² Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h.no: 45.

⁹³ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/94.

⁹⁴ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/97-101.

⁹⁵ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/95-96.

⁹⁶ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/96.

⁹⁷ Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertib*, 3/25-32.

⁹⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, 20/439; Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünen*, nşr. Beşar Avvad Maruf (Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslamiyye, 1998), "Sifatu'l-kiryâme", 11; Muhammed b. Yezid el-Kazvinî İbn Mâce, *Sünen*, nşr. Şuayb Arnavut (Beyrut: Dâru'r-Risale el-Alemiyye, 2009), "Zühhd", 39.

⁹⁹ Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 1004.

¹⁰⁰ Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 1004.

¹⁰¹ Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertib*, 3/26.

Hâricî ismi ilk dönemde “Eğer çıkmak isteselerdi, elbette bunun için hazırlık yaparlardı”¹⁰² ayetinde belirtildiği üzere Allah için cihada çıkan anlamında kullanılmıştır. Ancak daha sonra özellikle muhalif fırkalar, bazı rivayetleri Hâricîler hakkında yorumlayarak onları zemmetmişlerdir. Hâricî fırkalardan özellikle Ezârika ve Sufriyye’nin şiddet içeren davranışları da bu ismin tamamen olumsuz anlamda kullanılmasına neden olmuştur.¹⁰³

İbâdî şârihler, Hâricîlerin ilk çıkış hareketini desteklemişlerdir. Onlara göre Nehrevan savaşına (38/658) kadar olan olaylarda Hâricî fırkasının duruşu haklıdır. Hz. Ali, Hakem Olayı’nı (37/657) kabul edene kadar Hâricîler onun yanında yer almış ve onu hak taraf olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla Hz. Ali, seçilmiş adil halife olmasına rağmen haksız olan fırkayla savaşması yerine kendisini hilafetten azledip kararı, hakemlere bırakarak hata yapmıştır.¹⁰⁴

Hadis kaynaklarında “Mârîka rivayeti” olarak bilinen¹⁰⁵ “İleride sizin aranızda bir fırka zuhur edecek ki... Onlar okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkmışlardır”¹⁰⁶ hadisi, İbâdî kaynaklarda da yer almıştır. Ancak İbâdî şârihler bu rivayetin, “okuduklarıyla amel etmeyen âlim veya fırkalar” hakkında olduğunu ve hadiste söz edilen kişilerin Hâricîlerle sınırlı olmadığını belirtmişlerdir. Onlara göre bu rivayetlerin Hâricîler için varit olduğu iddiası tutarlı değildir.¹⁰⁷

İbâdî şârihler, Nehrevan (38/658) savaşında Hz. Ali’nin haksız olduğuna dair İbn Abbâs ve Hz. Ali’nin oğlu Hasan’dan nakiller yapmışlardır.¹⁰⁸ Şârihler, Hz. Aişe’den Nehrevan’da öldürülen Harkûs’u öven bir rivayete de yer vermişlerdir. Rivayet şu şekildedir: “(Peygamber) Ey Aişe, bu kapıdan giren ilk kişi cennet ehliendir. Harkûs içeri girdi ve sakalından su damlamaktaydı.”¹⁰⁹ Sâlimî, konu hakkında şunları söylemiştir: “Bunlar, Ehl-i Nehrevan (r.a.) hakkında var olan asârdan bazısıdır. Onların hikayesi uzundur. Ancak kavmin (Sünnî kesim) onlar hakkında bazı arzuları vardır ki bu durum, Ehl-i Nehrevan hakkında hadis uydurulmasına neden olmuştur. Yine bazılarının sahih hadisleri yanlış olarak te’vîl etmesine neden olmuştur.”¹¹⁰ İbâdî şârihler, Hâricîleri övmek amacıyla naklettikleri bu rivayetleri hangi hadis kaynaklarından naklettiklerini belirtmemişlerdir. Bu hususta kaynak olarak sadece İbâdî tarihçi Şemmâhî’nin *Siyer* adlı eserini göstermişlerdir. Şemmâhî (öl. 928/1522) hicri onuncu asırda yaşamış ve *Siyer* isimli eseriyle meşhur İbâdî bir tarihçidir. Kendi eserinde naklettiği bilgilerin kaynağına pek işarette bulunmaz ancak İbâdî tarih kaynakları içerisinde en popüler olanın Şemmâhî ve ondan önce yedinci asırda yaşamış olan Dercînî (öl. 670/1271) olduğunu belirtebiliriz.¹¹¹

3.3.2.6. Kaderiyye ve Mürcie Hakkındaki Değerlendirmeler

İbâdî hadis kaynaklarında hem Kaderiyye hem de Mürcie’yi kötüleyen rivayetlere yer verilmiştir.¹¹² Ebû Sitte, rivayetlerin şâhit ve mütâbileri için Sünnî hadis kaynaklarını işaret ederek söz konusu fırkaları kötüleyen hadislerin var olduğunu belirtmiş ve şu hadisleri örnek göstermiştir: “Kaderiyye bu ümmetin Mecûsileridir. Mürcie ise bu ümmetin Yahudileridir...”, “Ümmetimden iki sınıfa şefaetim nail

¹⁰² Tevbe, 9/46.

¹⁰³ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/79-81; Nasır b. Süleyman b. Said Sâbi'î, *el-Havâric ve'l-hakikatu'l-ğâibe* (Uman Sultanlığı: Mektebetu'l-Cil el-Vâ'id, 1999), 65-197.

¹⁰⁴ Sâbi'î, *el-Havâric ve'l-hakikatu'l-ğâibe*, 23-188.

¹⁰⁵ Bk. Buhârî, “Menâkib”, 22; Muhammed b. Hibbân Ebu Hatim el-Bustî İbn Hibbân, *Sahîhu İbni Hibbân* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1988), 15/140.

¹⁰⁶ Rab' b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 36.

¹⁰⁷ İlgili tartışmalar için bk. Sâbi'î, *el-Havâric ve'l-hakikatu'l-ğâibe*, 197 vd.

¹⁰⁸ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/74.

¹⁰⁹ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/74.

¹¹⁰ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/75.

¹¹¹ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Said Dercînî, *Tabakâtu'l-Meşâyih bi'l-Mağrib* (Cezayir: Matbaatu'l-Ba's, ts.), ; Ebu'l-Abbas Ahmed b. Said Şemmâhî, *es-Siyer* (Kahire: el-Matbaatu'l-Baruniyye, 1301/1884),

¹¹² Rab' b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 768.

olmayacaktır. Onlar yetmiş peygamberin diliyle lanetlenmiştir. Bunlar Kaderiyye ve Mürcie'dir."¹¹³ Ebû Sitte bu hadisleri sıhhat açısından herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmadan kendi eserinde nakletmiştir.¹¹⁴ İbâdî şârihlere göre Mürcie, dini tamamen kelime-i tevhidin sadece dille söylenmesine indirgemiş ve hatta kelime-i tevhit dışında herhangi bir amel işlenmese de kişinin cennete gireceğini iddia ederek âdeta İslam'ın temel ilkelerini sarsmışlardır.¹¹⁵

3.3.2.7. Sünnî Mezheplere Yönelik Değerlendirmeler

Sünnî mezheplerin görüş ve kaynaklarına sıkça müracaat eden İbâdî şârihler, genellikle onların görüşlerini kendi mezhep görüşüyle mukayese etmek ve aradaki farkı belirtmek için nakletmişlerdir. Hanefî, Malîkî, Şâfiî, Hanbelî ve Zahirîler, görüşleri çokça değerlendirilen mezheplerdir.

Hadislerden fikhî hüküm çıkarırken bazen Hanefîlerin ilgili hadisle amel etmedikleri ve daha çok kıyasa müracaat ettikleri belirtilmiş ve bu tavırlarından dolayı Hanefî âlimler eleştirilmiştir. Mesela; "O (kedi) necis değildir. O (evlerde) etrafınızda dolanan hayvanlardandır"¹¹⁶ hadisi bağlamında kedinin artığının necis olmadığını savunmuşlar. Hanefîlerin, kediyi diğer yırtıcı hayvanlara kıyas ederek haram saymalarını eleştirmişler ve "nassın olduğu yerde kıyas olmaz" demişlerdir.¹¹⁷ Hanefîlerin namazda Fatıha sûresini şart görmemelerini de sünnete muhalefet olarak değerlendirmişlerdir.¹¹⁸ İhramlı olan kişinin nikâh kıyması tartışmasında Hanefîler, ilgili hadisi te'vîl ederek ihramlı kişinin nikâh kıyabileceğini savunmuşlardır. Sâlimî'ye göre Hanefîler, bu konuda sahih hadisin zahirini bırakıp te'vîle yönelmişlerdir.¹¹⁹ Yine Hanefîlerin köpeklerin alım ve satımına cevaz vermelerini, "Hz. Peygamber köpeklerin satışını nehyetti"¹²⁰ rivayetine muhalefet olarak görmüşlerdir.¹²¹ Ebû Yusuf (öl. 182/798) ve Hasan b. Ziyâd'ın (öl. 204/819) korku namazını Hz. Peygamber dönemine mahsus bir ibadet olarak görmelerini¹²² eleştiren İbâdî şârihlere göre, asıl olan bir hükmün tüm ümmet için geçerli olmasıdır. Ayrıca bu hususta hem sahih rivayetler hem de sahâbenin uygulaması mevcuttur.¹²³

İbâdî şârihler, bazen hadisin zahiriyle hareket etmediği gerekçesiyle İmâm Mâlik'i de eleştirmişlerdir. Mâlik'in büyük baş hayvanın yedi kişi için kurban olamayacağı görüşü¹²⁴ eleştirilmiş ve bunun hadisin zahiri metnine muhalefet olduğu belirtilmiştir.¹²⁵ Malîkîlerin Hz. Peygamber'in Habeşistan kralı Necâşi'nin namazını gıyabi olarak kılmasını ona mahsus bir davranış olarak değerlendirilmeleri¹²⁶ de eleştirilmiştir.¹²⁷ Yine İbâdî şârihlere göre amel-i ehli Medine bir rivayetin reddi için yeterli bir gerekçe

¹¹³ Bu rivayetlerin mevzû olduğuna dair görüşler için bk. Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (Medine: Mektebetu's-Selefiyye, 1966), 1/276; Muhammed b. Ali Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmû'a* (Beyrut: el-Mektebetu'l-ilmîyye, 1407/1986), 506.

¹¹⁴ Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertib*, 4/226-7.

¹¹⁵ Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-tertib*, 4/226.

¹¹⁶ Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 159.

¹¹⁷ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/264; Alaüddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Kâsânî, *Bedâiu's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'* (B.y.: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1986), 1/65.

¹¹⁸ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/398.Bk. Muhammed b. Ahmed Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993), 1/19; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâ'i'*, 1/60.

¹¹⁹ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 3/31.

¹²⁰ Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 633.

¹²¹ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 3/327; Serahsî, *el-Mebsût*, 11/234.

¹²² Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed Tahâvî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* (B.y.: Dâru'l-Beşâir el-İslamiyye, 2010), 2/168; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/45.

¹²³ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/337.Bk. en-Nisâ, 4/102.

¹²⁴ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Hafîd İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-Müctehid* (Kahire: Daru'l-Hadis, 2004), 2/196.

¹²⁵ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 2/296.

¹²⁶ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs el-Malîkî Karâfî, *ez-Zehîra* (Beyrut: Dâru'l-Ğarb, 1994), 2/457-9.

¹²⁷ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 2/418.

olamaz. Çünkü Medine toplumunun ilk nesli olan Müslümanlar vefat etmiş ve daha sonra şehir birçok zalim yönetici tarafından işgal edilmiştir.¹²⁸

Şâfiî âlimlere yöneltilen eleştirileri de aynı minvalde değerlendirmek mümkündür. İbâdîlere göre seferdeki namazın kasr olarak kılınması vaciptir. Konu hakkında Hz. Aişe'den nakledilen rivayet, delil olarak kullanılmıştır.¹²⁹ İbâdî şârihler, Şâfiî'nin seferdeki namazın kısaltılmasını azimet olarak değil ruhsat olarak görmesi ve Hz. Aişe'den nakledilen hadisi merfû olarak görmemesini eleştirmişlerdir.¹³⁰ Şâfiî, evlilikte denkliği emreden sahih bir hadisin sabit olmadığını savunmuştur. İbâdîler, denklik hakkındaki hadislerin sahih olduğunu iddia ederek Şâfiî'nin muhtemelen ilgili hadisi işitmediğini savunmuşlardır.¹³¹ Onlar, İmâm Şâfiî'nin bazen zayıf kimselerden hadis rivayet ettiğini de iddia etmişlerdir. Bu hususta Şâfiî'nin hocası İbrahim b. Muhammed örnek olarak verilmiştir.¹³² Kâmet lafızlarının tek olduğunu savunan Şâfiî görüşü de İbâdî şârihler tarafından eleştirilmiştir. Hatta kâmet konusunda genel uygulamanın Şâfiî gibi olduğunu savunan Bağdâdî gibi âlimler için "Muhtemelen bu hususta Muaviye'ye tabi olanlar arasında ittifak vardır"¹³³ şeklinde sert bir eleştiri yapılmıştır.

Zahirîlerin nassları değerlendirme yöntemi olan literal okuma biçimi de zaman zaman eleştirilmiştir. Onların bazen nassların makâsîd ve hikmet boyutunu tamamen ihmal ettikleri ve bazen çok çarpık görüş ileri sürdüklerine işaret edilmiştir. Örneklerden birisi "Sakın hareketsiz suya bevedip ve daha sonra ondan abdest almaya çalışmayın" rivayetidir. Zahirîler bu rivayetten hareketle: Hadisteki nehiy, suya bevletme hakkındadır, dolayısıyla birisi suyun kenarına veya bir kaba bevletse ve daha sonra bu necaset suya karışsa su necis olmaz, demişlerdir. İbâdî şârihler, bu görüşün kesin olarak batıl olduğunu çünkü suyu pis hale getiren şeyin kendisine karışan necaset olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁴

İbâdî şârihlerin özellikle Sünnî mezheplerle ilgili yaptıkları eleştirilerin daha çok hadislerin değeri, anlaşılması ve yorumlanması hakkında olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu değerlendirmeler fırkalar arasında derin ayrılık gerektiren hususlar değildir. Muhalif görüşler eleştirilirken ilmî bir dil kullanılmaya gayret edilmiş ve muhalif olanlar hakkında kırıcı ve itham edici bir üslup kullanılmamıştır.

3.4. İbâdî Şârihlerin Tartışmalı Bazı Hadis Meselelerine Yaklaşımları

3.4.1. Sünnet-Vahiy İlişkisi

İbâdîler, sünnetin Kur'ân'ın beyanı olduğunu, vahiy ile Hz. Peygamber'in sünneti arasında çok sıkı bir ilişkinin varlığını ve sünnetin vahyin kontrolünde gerçekleştiğini kabul etmişlerdir. Sünnete tabi olmanın bizzat Kur'ân'ın emri olduğunu ve bu hususta birçok ayetin mevcut olduğunu belirtmişlerdir. İbâdî şârihlere göre sünnet, müstakil şer'î bir kaynaktır ve hükümlerin ekseriyeti ona dayanmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'da tafsilatı bulunmayan birçok hüküm onunla sabit olmuştur. Şârihler, Hz. Peygamber'in içtihat yetkisine sahip olduğunu ve onun içtihadının da vahyin şemsiyesi atında gerçekleştiğini belirtmişlerdir: "Hükümler iki çeşittir. Biri Allah'ın kimseye tercih hakkı vermeden kesin olarak bildirdiğidir... Diğeri ise Hz. Peygamber'in maslahatı gözeterek belirttiği hükümlerdir."¹³⁵ İbâdî şârihlere göre Hz.

¹²⁸ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/299.

¹²⁹ Rab' b. Habîb, *el-Câmi'*, h.no: 186.

¹³⁰ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/320-21. Ayrıca bk. Muhyiddin Yahya Nevevî, *el-Minhâc şerhu sahihi Müslim* (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, 1392/1972), 5/194.

¹³¹ Rab' b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 513; Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 3/15. el-Elbânî söz konusu hadisi mevzû olarak değerlendirmiştir. Muhammed Nasiruddin el-Elbânî, *Silsiletu ahâdisi'd-da'ife* (Riyad: Daru'l-Me'arif, 1992), 12/921.

¹³² Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/345.

¹³³ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/300. İbâdî şârihler, söz konusu iddialarının kaynağını belirtmemişlerdir. Halbuki ezan lafızlarının çift, kâmet lafızlarının ise tek olduğunu bildiren birçok rivayet mevcuttur. Örnek olarak bk. Buhârî, "Ezan", 1; Müslim, "Salat", 3; İbn Huzeyme, *Sahih*, 1/222.

¹³⁴ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/267.

¹³⁵ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/171.

Peygamber'in din adına söyledikleri veya fiilleriyle gösterdiği uygulamalar, "Biz sana insanlara açıklayasın diye zikri (Kur'ân) indirdik"¹³⁶ ayetinin altında mündemiçtir. İbâdî şârihlere göre sünnetin, Kur'ân'a karşı beyan görevi olduğu gibi müstakil olarak hüküm koyma yetkisine de sahiptir. Eşek etinin Hz. Peygamber tarafından yasaklanması buna örnek olarak verilmiştir.¹³⁷

İbâdî şârihlere göre sünnetin vahyin kontrolü altında olduğunu gösteren örneklerden birisi "Allah'a yemin olsun ki eğer evet dese ydim (her yıl hac) farz olacaktı... lakin size bir şeyi yasakladığımda ondan sakının ve emrettiğimi de elinizden geldiği kadar yapmaya çalışınız"¹³⁸ rivayetidir.¹³⁹ Başka bir örnekte ise bir sahâbî, Hz. Peygamber'e Allah yolunda şehit olursa tüm günahlarının bağışlanıp bağışlanmayacağını sorunca o da "evet bağışlanır" demiştir. Sahâbî tam gideceği sırada Hz. Peygamber onu geri çağırması ve ona "kul hakkı hariç çünkü Cebrâîl bana böyle söyledi" demiştir.¹⁴⁰ Hadis hakkında Sâlimî, şunları söylemiştir: "Bu göstermektedir ki vahiy okunan ve okunmayan (vahy-i metlûv ve vahy-i gayri metlûv) olmak üzere iki kısımdır... Tamamı da Allah katındandır."¹⁴¹

3.4.2. Mütevâtir ve Âhâd Haberler

İbâdî şârihler, mütevâtir hadisin tanımı, varlığı ve âhâd haberin değeri hakkında Sünnî muhadisler ile benzer görüşlere sahiptirler. Şârihlere göre az da olsa lafzî mütevâtir hadisler vardır ve bu hususta "Her kim bilerek benim adıma yalan söylese cehennemdeki yerine hazırlansın"¹⁴² rivayetini örnek olarak göstermişlerdir.¹⁴³ Âhâd haberleri, itikâd alanı dışında ibadet ve muamelatta delil olarak kabul etmişlerdir. Hatta bu tür rivayetler ile amel edilmesi gerektiği ve bu hususta icmânın var olduğunu savunmuşlardır. Kubâ ehlinin Hz. Peygamber tarafından kendilerine gönderilen elçinin haberine uymalarını şu şekilde değerlendirmişlerdir: "Demek ki âhâd haberle amel etmek caiz ve hatta vaciptir..."¹⁴⁴ İçki yasağı haberi, sahâbeye ulaştıncı onların içmekten hemen vazgeçmeleri hakkında Sâlimî şunları söylemiştir: "Âhâd haberin kabulü ve şer'î hükümlerin tebliği hususunda burada güçlü bir delil vardır. Çünkü sahâbe bu habere dayanarak daha önce helal olan bir hükmü, haram kılmıştır."¹⁴⁵

Sonuç

İbâdî âlimler, erken dönemden itibaren hadis ilmiyle meşgul olmuşlardır. Câbir b. Zeyd (öl. 93/711) hadisleri tedvin eden ilk âlimlerdendir. Ebû Ubeyde (öl. 145/762) ve Rabî b. Habîb (öl. 175/792) de hadis tedvin faaliyetine katılarak rivayet ettikleri hadisleri günümüze de ulaşan *el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu'r-Rabî b. Habîb* adlı eserde toplamışlardır. Hadis şerhi bakımından İbâdî kaynakların son derece sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. İbâdiyye'nin ana hadis kaynağı olan Rabî b. Habîb'in *Müsned'i* üzerine iki önemli şerh yazılmıştır. Birincisi Ebû Sitte diğeri ise Nureddîn es-Sâlimî tarafından kaleme alınmıştır. Ebû Sitte'nin şerhi, İbâdî âlimler tarafından alanda yazılmış ilk şerh olması hasebiyle önemlidir.

İbâdî hadis şerhlerinde referans olarak müracaat edilen kaynaklar, yeknesak değildir. Bu hususta geniş bir kaynak yelpazesinden yararlanılmıştır. Şerhlerde sadece İbâdî kaynaklara müracaat etmekle yetinilmemiş aynı zamanda Sünnî cenaha ait birçok kaynaktan da istifade edilmiştir. Şerhlerinde Kur'an ve sünnetle beraber müracaat ettikleri önemli bir kaynak, sahâbenin görüşüdür. Tespit ettiğimiz kadarıyla her iki şerhte başta dört halife olmak üzere yetmişden fazla sahâbînin görüşünden

¹³⁶ Nisâ, 4/44.

¹³⁷ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/323-4.

¹³⁸ Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 394.

¹³⁹ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 2/190.

¹⁴⁰ Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 457.

¹⁴¹ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 2/366.

¹⁴² Rabî b. Habîb, *el-Câmi'*, h. no: 738.

¹⁴³ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 3/525.

¹⁴⁴ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 1/373, 2/47.

¹⁴⁵ Sâlimî, *Şerhu'l-câmi'*, 3/320.

yararlanılmıştır. İbâdî şârihlere göre, Hz. Ebûbekir ile Hz. Ömer dönemlerinin tamamı ve Hz. Osman'ın ilk altı yılındaki uygulamalar, Hz. Peygamber'in sünnet-i seniyyesine uygundur. Ancak, Hz. Osman'ın son döneminde özellikle yönetimle ilgili icraatlarını, sünnet-i seniyyeden sapma olarak değerlendirmişlerdir. Yine Hz. Aişe'nin Cemel savaşındaki tavrının hatalı olduğu ve meşru halife Hz. Ali'ye karşı savaşılanların azgın grup (el-fietu'l-bâğiye) olduğunu savunmuşlardır. Buna rağmen tespit ettiğimiz kadarıyla İbâdî şârihler, eserlerinde herhangi bir sahâbîyi şirk ve küfür ile nitelendirmedikleri gibi itham da etmemişlerdir.

İbâdî şerhler, tâbîinden başlamak üzere etbeu't-tâbîn ve daha sonraki dönemlere ait mezhep ayrımı yapmadan başta muhaddisler olmak üzere fıkıh, tarih ve dil alanlarında popüler olan birçok ulemanın görüşlerini müracaat kaynağı olarak kullanmışlardır. Eserlerinde başta Sünnî mezhepler olmak üzere Şîâ'dan İmâmiyye ve Zeydî âlimlerin de görüşleri nakledilmiştir. İbâdî şârihlerin kendi mezheplerinin dışındaki diğer âlimlerin görüş ve eserlerine yer vermiş olmaları, kullandıkları kaynakların çeşitliliği ve onların taassup ehli olmadıklarını gösterme açısından önemlidir.

İbâdî hadis şerhleri, rivayeti sened açısından incelerken isnadda yer alan raviler hakkında tanıtıcı bilgi vermişlerdir. İsnadda yer alan mübhem raviyi tespit etmek ve hadisin orijinal metnini ortaya çıkarabilmek için hadisin diğer tarikleri tespit edilmeye gayret gösterilmiştir. Farklı tariklerin tespiti sonucunda ortaya çıkan metinlerin analiz ve değerlendirmesinde Sünnî şârihlere benzer yöntemler kullanılmıştır. İbâdî şârihler, Rabî' b. Habîb'in *Sahîh*'ini, Kur'ân'dan sonra en muteber dinî kaynak olarak gördükleri için eserdeki tüm hadisleri sahih görmüş ve hatta senedinde kopukluk olan rivayetleri de hükmen muttasıl olarak değerlendirmişlerdir. Yine kendi kaynaklarından naklettikleri bir hadisi, "çok zayıf" ya da "mevzu" olarak değerlendirdiklerini tespit edemedik. Dolayısıyla İbâdî şârihlerin kendi kaynaklarındaki rivayetler için mütesâhil davrandıklarını ancak aynı tavrı diğer hadis kaynakları için göstermediklerini söylememiz mümkündür.

İbâdî şerhlerinde metin tenkidiyle alakalı yapılan değerlendirmelerde, hadislerin Kur'ân'a arzı, önemli bir ilke olarak benimsenmiştir. Kaynaklarında hem Kur'ân'a arzın gerekliliğinden söz eden rivayetler yer almış hem de söz konusu prensip bizatihi uygulanmıştır. Yine hadislerin birbirine arz edilmesi, rivayetin İslâmî ilkelere ve akîl prensiplere uygunluğu da metin tenkidi hususunda başvurulan yöntemlerdir. Ayrıca birbirine muhalif gibi gözüken hadislerin cem, telif, te'vîl, nâsih, mensûh veya bir rivayetin tercih edilmesi yöntemleriyle çözülmesi, rivayetlerin sahâbe ve tâbîn görüşleri istikametinde değerlendirilmesi, hadislerin sebep-i vürûdunun tespit edilmesi ve hadislerden gâî sonuç ve hikmetler çıkartma gibi birçok yöntemi kullanmışlardır.

İbâdî şerhlerde mezhepsel bakışın tesirini görmek elbette mümkündür. Hadis metinlerinin anlaşılması ve yorumlanmasında İbâdiyye'nin temel ilke ve prensiplerine sadık kalınmıştır. Bir hadis değerlendirilirken İbâdî kaynak ve görüşlere öncelik verilmiştir. Kendi kaynaklarındaki rivayetleri sahih gördükleri için eserlerindeki mürsel rivayetler ve hatta Sünnî kaynaklarda mevzû olarak geçen bazı rivayetleri dahi sahih olarak değerlendirmişlerdir. İtikâdî hadislerin ekseriyeti tenzihi bir bakış ile yorumlanmıştır. Teşbîh ve tecsîm ifade eden Allah'ın tüm sıfatları Mu'tezile gibi te'vîl edilmiştir. Yine iman, küfür, imâmet, kader ve şefaât gibi birçok meselede İbâdî bakış merkeze alınmış ve ilgili hadisler ona göre değerlendirilmiştir. Diğer mezhep ve fırkalar hakkında da zaman zaman bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Mesela Hâricîlerin bazı görüşleri sünnete muhalif olarak görüldüğü için eleştirilmiştir. Yine Kaderiyye ve Mürcie fırkaları hadislerden de destek alınarak kötülenmiştir. Sünnî mezhep âlimleri hakkında yapılan eleştirilerin ekseriyeti, hadislerin anlaşılması ve değerlendirilmesiyle alakalıdır. Dolayısıyla özellikle hiçbir Sünnî mezhep, körü körüne eleştirilmemiştir.

Çalışmanın neticesinde aslında İbâdî şerh geleneğinin, Sünnî gelenekten pek farklı olmadığı görülmüştür. Elbette şerh anlayışlarına kendi bakış açılarını yansıtmışlardır. Ancak bunun doğal karşılanması gerektiği açıktır. Zira bugün Sünnî gelenek içerisinde dahi Hanefî, Malikî, Şâfiî, Hanbelî, Zahirî gibi farklı renklere sahip şerh anlayışları görmek mümkündür. Zaman içerisinde mezheplerin birbirinden etkilendiklerini ve İbâdî şârihlerin özellikle Sünnî gelenekten ciddi anlamda etkilendiğini söylemek

gerekir. Günümüzde hadis ve sünnetin anlaşılması ve bu alanda oluşturulan usul ve metodoloji noktasında özellikle Sünnî geleneğin tesirinde kaldığı bilinen bir husustur. Kanaatimizce Sünnî geleneğin tesirinde olan usule, İbâdî geleneği de eklemek gerekmektedir. Böylece hadis ve sünnete bakış açımız daha da zenginleşmiş olacaktır. Ayrıca mezheplerinin Kur'ân ve sünnet merkezli olduğunu belirten, Kütüb-i Sitte başta olmak üzere Ehl-i Sünnet'e ait önemli hadis kaynaklarına müracaat eden ve gerektiğinde Sünnî dört fikhî mezhebin görüşlerine de başvuran bir mezhep de ötekileştirilmemiş olacaktır. Zira ümmetin ihtilaflarda kaybolmaya değil genel ilke ve prensipler etrafında birlik olmaya daha fazla ihtiyacı vardır.

Kaynakça

- Avtebî, Selmete b. Müslim b. İbrahim. *Kitâbu'd-diyâ'*. 23 Cilt. Uman Sultanlığı: Vizâretu'l-Evkâf ve Şu'uu'd-Diniyye, 2010.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Huseyn. *el-Esmâ ve's-sıfât*. 2 Cilt. Cidde: el-Mektebetu's-Sevâdî, 1993.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Huseyn. *Ma'rifetu's-sünen*. 15 Cilt. Pakistan: Câmîatu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1991.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Ca'birî, Ferhât b. Ali. *el-Bu'du'l-hadârî li'l-akideti inde'l-İbâdiyye*. 2 Cilt. Gardaye/Cezayir: Cem'iyyetu't-Turâs, 1991.
- Çakan, İsmail Lütfü. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*. İstanbul: İFAV, 2010.
- Cem'iyyetu-Turâs, Licnetu'l-Bahsi'l-İlmî. *Mu'cemu alâmi'l-İbâdiyye*. 2 Cilt. Cezayir: el-Matbaatu'l-Arabiyye, 2. Basım, 1999.
- Cenâvunî, Ebu Zekerriyya Yahya b. Hayr. *Kitâbu'l-vad'*. Uman Sultanlığı: Matbaatu'l-fecâle, ts.
- Cîtâlî, Ebu Tahir İsmail b. Musa. *Kanâtiru'l-hayrât*. 2 Cilt. Uman Sultanlığı: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2001.
- Cîtâlî, Ebu Tahir İsmail b. Musa. *Kavâidu'l-İslâm*. 2 Cilt. Uman Sultanlığı: Mektebetu't-Dâmir, 2010.
- Dercîni, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Said. *Tabakâtu'l-meşâyih bi'l-Mağrib*. Cezayir: Matbaatu'l-Ba's, ts.
- Ebû Sitte, Ebu Abdillâh Muhammed b. Amr es-Sedvîkî. *Hâşiyetu't-tertib 'alâ el-câmiu's-sahîh*. 5 Cilt. Cezayir: Metâbiu Dâri'l-Bahs, 1994.
- Elbânî, Muhammed Nasiruddin *Silsiletu ahâdisi'd-da'ife*. 14 Cilt. Riyad: Dâru'l-Me'arif, 1992.
- Hadremî, İbrahim b. Kays el-Hamedânî. *Divân*. Uman Sultanlığı: Meşâriku'l-Envâr, 2002.
- İbn Abdilber, Ebu Amr Yusuf b. Abdillâh b. Muammer Câmî'u beyânî'l-ilm ve fazlihi. 2 Cilt. Suud: Daru İbni'l-Cevzî, 1994.
- İbn Batta, Ebu Abdullâh Ubeydullâh b. Muhammed el-Ukberî. *el-İbânetu'l-kubrâ*. 9 Cilt. Riyad: Dâru'r-râye, 1994.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2001.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân Ebu Hatim el-Bustî. *Sahîhu İbni Hibbân*. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1988.
- İbn Huzeyme, Ebûbekir Muhammed b. İshak. *es-Sahîh*. 2 Cilt. y.y.: el-Mektebetu'l-İslâmî, 2003.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *es-Sünen*. nşr. Şuayb Arnavut. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâle el-Alemîyye, 2009.
- İbn Râhûye, Ebu Yakub İshak b. İbrahim el-Hanzalî. *el-Müsned*. 5 Cilt. Medine: Mektebetu'l-İmân, 1991.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Hafîd. *Bidâyetu'l-Müctehid*. 4 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadis, 2004.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Mevzû'ât*. 3 Cilt. Medine: Mektebetu's-Selefiyye, 1966.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs el-Malikî. *ez-Zehîra*. Beyrut: Dâru'l-Ğarb, 1994.
- Kâsânî, Alauddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*. 7 Cilt. B.y.: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1986.

- Ma'mer, Ali Yahya. *el-İbâdiyye fi mevkibi't-tarih*. 3 Cilt. Kahire: Dâru Kutubi'l- Arabiyye, 1964.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahih*. nşr. Muhammed Fuad Abdül- baki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabi, ts.
- Nevevî, Muhyiddin Yahya. *el-Minhâc şerhu sahihi Müslim*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabi, 2. Basım, 1392/1972.
- Özdemir, Ahmet. *Hâricî/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Rabî' b. Habîb, el-Ezdî el-Basrî. *el-Câmiu's-sahih musnedu'l-İmam er-Rabî' b. Habîb*. 4 Cilt. Uman Sultanlığı: Mektebetu'l-İstikâme, 2003.
- Rustâkî, Hamîs b. Said eş-Şaksî. *Menhecû't-talibîn ve belâğu't-râğibîn*. Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 2. Basım, 1984.
- Sâbi'î, Nasır b. Süleyman b. Said. *el-Havâric ve'l-hakikati'l-ğâibe*. Uman Sultanlığı: Mektebetu'l-Cil el-Vâ'id, 2. Basım, 1999.
- Sâlimî, Abdullah b. Humeyyid Nureddin. *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*. 6 Cilt. Cilt. Uman Sultanlığı: Mektebetu'l-İmam es-Sâlimî, 2001.
- Sâlimî, Abdullah b. Humeyyid Nureddin. *Meşâriku envâri'l-ukûl*. 2 Cilt. Maskat: Dâru'l-Cil, 1989.
- Sâlimî, Abdullah b. Humeyyid Nureddin. *Şerhu'l-câmi'i's-sahih*. 3 Cilt. Mısır: Matbaatu'l-Ezhâr el-Bâruniyye, 1326/1908.
- Şemmâhî, Amir b. Ali. *el-İdâh*. 4 Cilt. Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 4. Basım, 1999.
- Şemmâhî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Said. *es-Siyer*. 2 Cilt. Mısır: el-Matbatu'l-Bâruniyye, 1992.
- Şemmâhî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Said. *es-Siyer*. Kahire: el-Matbaatu'l-Baruniyye, 1301/1884.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993.
- Şerîfî, Mustafa b. Muhammed. *eş-Şeyh Nureddîn es-Sâlimî muceddîdu ummetin ve muhyi imâmetin*. Cezayir: Cemiyetu't-Turâs, 2011.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Fevâidu'l-mecmû'a*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1407/1986.
- Siyâbî, Zahir b. Suud b. Seyf. *Şumûsu'l-hakk*. Cezayir: Cemiyetu't-Turâs, 2016.
- Tahâvî, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. 8 Cilt. B.y.: Dâru'l-Beşâir el-İslamiyye, 2010.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. nşr. Beşar Avvad Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslamiyye, 1998.
- Vercelânî, Ebû Ya'kub Yusuf b. İbrâhîm. *el-'Adl ve'l-insâf fi marifeti usuli'l fihhi ve'l-ihtilâf*. 2 Cilt. Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsi'l-Kâvmî, 1984.